

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Steen Clemmensen

Middelalderens våbenbøger - den første heraldik i farver329

Harald Nissen

Nye norske kommunevåpen354

Bent Østergaard

Våbenskjolde hos Lilliefeld og Bydelsbak367

Bertil A. Fosell

Våbenskjolde og dæmonernes skræk375

Heraldica varia378

Heraldisk litteratur siden sidst385

Olaf Kirstein392

Dette hæfte er udgivet med støtte fra Nordisk publiceringsnævn for humanistiske tidsskrifter og Alfred Goods Fond.

Vejledning til forfatterne

Manuskripter indsendes til redaktionen i ét eksemplar, mens forfatteren selv beholder en kopi. Redaktionen påtager sig intet ansvar for uopfordret indsendte manuskripter, billeder m.m., men returnerer i øvrigt billedmateriale efter brugen.

Manuskripter maskinskrives på A4-ark med 1 1/2 linjes afstand og 4-5 cm bred margen. Forkortelser bør så vidt muligt undgås (altså ikke H.T. eller lignende, men: Heraldisk Tidsskrift). Egentlige artikler skal være forsynet med et kort resumé på engelsk, tysk eller fransk.

Noterne markeres med et svævende tal (uden parentes) i brød- eller billedtekst, noterne skrives for sig og nummereres fortløbende. Titlen på de bøger og tidsskrifter, der henvises til, kursiveres eller understreges, og både forfatter, titel og udgivelsessted og -år medtages.

Billeder. Billedtekster skrives ligeledes for sig og nummereres fortløbende. Der bruges betegnelsen Ill./ill. både i brød- og billedtekst. Billedernes omtrentlige placering i brødteksten markeres i margenen. Billedforslag med tilhørende undertekster vedlægges samtidig med at manuskriptet indsendes. Billedteksterne skal foreligge på et af de skandinaviske sprog samt på resumeets sprog.

Håndskrevne rettelser bør ikke forekomme i manuskriptet. Når manuskriptet er godkendt og korrekturen foreligger, kan rettelser mod manuskriptet, herunder udvidelse af tekst eller noter, ikke ventes fulgt af redaktionen. Dersom rettelser mod manuskript er tvingende nødvendige, betales de af forfatteren.

Efter udsendelsen af tidsskriftet får forfatteren et antal heraf, svarende til antallet af trykte sider i artiklen.

Anmeldelser forsynes med overskrift af følgende indhold og med tegnsætning som anført: Forfatterens/forfatterens navn/e: Bogens titel (evt. undertitel eller skriftrække). Udgivelsessted, forlag, årstallet på titelbladet. Antal sider (evt. romertal + arabertal, f.eks. XII, 356 s.). Ved illustrerede værker antal plancher eller blot ill., antal kort. Pris i oprindelseslandets valuta.

Artikler modtages helst på diskette sammen med en papirudskrift af manuskriptet. Disketten bør kun vise én teksttype, altså uden kursivering, fed type eller understregninger. Sådanne markeringer kan derimod angives i det vedlagte manuskript. Teksten skrives uden brug af orddelinger, notefunktion og tabulator ved linjeskift, og der må ikke forekomme en blank linje mellem hvert nyt afsnit. Noterne følger samlet sidst efter teksten. Diskette leveres som WP 5.1, ASCII-format eller MacWrite.

Middelalderens våbenbøger - den første heraldik i farver

Af Steen Clemmensen

Selv om vi har våbenbilledet, en oprejst Bjørn, må vi reelt sige, at vi i dag ikke fuldtud kender våbenet for væbner Hans Kortsen i Tryggelev, selv om han levede så sent som i 1457, og slægten fortsatte i mere end hundrede år efter. Her deler han skæbne med knap halvdelen af de våbenførende familier, vi har kendskab til fra dansk middelalder. Takket være bevarede segl, gravsten og bygningsdele har vi kendskab til figurtegningen i omkring 900 danske våbener.¹ Men den anden væsentlige del af våbenet, farvespillet, mangler. For den resterende del tror vi, at de ofte meget senere dokumenterede oplysninger om farverne er bevaret korrekt gennem de mellemliggende generationer.

Farvernes betydning

Sammen med enkelte murdekorationer møder vi i 1400-tallet den første danske heraldik i farver i form af de alt for få bevarede våbenbreve, i begyndelsen udstedt til ny adel. Hans Kortsen var af gammel fri slægt, uden behov for våbenbrev, men han kunne have fået problemer af heraldisk art. Næppe ved at hans dokumenter blev draget i tvivl, for her havde seglets våbenbillede og omskrift fuld gyldighed, og selv om mange førte samme figur - ofte på samme dokument, så tog ingen anstød heraf. Men andre bjørneførende familier kunne have bestridt retten til våbenet i farver og dermed krænket hans selvfølelse og

familiens ære, hvilket ikke var nogen bagatel i den sene middelalder. Hans naboer og han selv har selvfølgelig kendt det fulde våben, der må have smykket hans bolig, og sikkert prydet væg og kamin i gården på Langeland. Og med lidt lykke og held har de også kunnet huske, hvor længe slægten havde ført bjørne-våbenet.

Hvis vi vender blikket lidt ud over vore egne små øer og går et par generationer tilbage, viser den celebre strid² mellem familierne Carminow, Scrope og Grosvenor om retten til at føre "en guld skråbjælke i blått felt", at det kunne kræve fem års retssag og mange vidner, herunder kongens onkel og flere jarler, før selveste kong Richard II af England i 1390 kunne erklære, at Carminow havde vist, at slægten havde ført våbenet siden kong Arthurs tid og Scrope siden Wilhelm Erobrerens. Det lyder lidt urealistisk i vore ører, men som vi skal se senere, var det helt i tidens ånd. At Grosvenor-slægten, der måtte finde sig et andet våben, så med tiden klarede sig bedst (som jordbesidder i London og hertuger af Westminster), er en anden historie.

Anekdoten fra det virkelige liv viser, at farvernes betydning for heraldikken rækker ud over det skønne og det mangfoldige. Et af vidnernes udsagn viser desuden, at heraldisk viden blev påskønnet også uden for de professionelles kreds. Robert de Laton, 52 år, fortalte, at han som

ung mand efter diktat havde nedskrevet alle de våbener, som hans fader havde set og hørt om under felttogene i Frankrig og Skotland - op til 80 år tidligere.

Vi bemærker, at det er adelsmanden, der indkaldes som vidne, ikke den professionelle herold. Det andet punkt, det er værd at hæfte sig ved er ordet *nedskrevet*. Det tekniske sprog, blasoneringen, fik omkring 1250 en gennemgribende opstramning og ensretning i det vesteuropæiske område,³ og af bevarede elevarbejder kan man se, at heraldisk viden på retssagens tid må have været et element i mange adelsmænds uddannelse.⁴ Vidnets kunnen har derfor næppe været unik. Det er meget hurtigere og for de fleste lettere at beskrive et våben i ord end at tegne og male det. Men det kan føre til pudsige forvekslinger, når andre skal tolke våbenbeskriverens ord.

Det tredje punkt, som jeg vil fremhæve, er nødvendigheden af at have et hjælpemiddel, våbenbogen, dels til at støtte hukommelsen dels til at videregive sin viden til efterfølgerne. Allerede 3-4 generationer⁵ efter at det første heraldiske våbenmærke er taget i brug finder krønikeskrivere og fortællere det nyttigt at føje våbenbeskrivelser til deres beretninger og digte.

Segl kan farvelægges

Desværre er der ikke bevaret middelalderlige våbenbøger fra de skandinaviske lande. Uanset deres oprindelige formål kan vi i vor tid ud fra segl, våbenbøger, genealogisk og anden historisk viden med stor sikkerhed rekonstruere datidens våben i deres fulde pragt. Med næsten 80 000 farvede våbenbilleder og op mod ti gange så mange heraldiske segl⁶ kan opgaven forekomme umulig, men i det bedst be-

skrevne område lykkes det for mere end 95% af tilfældene.⁷

Hvor langt tilbage vi kan komme, ses måske bedst, hvis undersøgelsen begrænses til et af de første (og mindste) områder, hvor heraldiske våbensegl blev udbredt, og hvor man mener at have en næsten udtømmende registrering af de bevarede.⁸ Området er Ponthieu, et fransk grevskab på omkring 400 km² omkring byen Abbéville ved Somme-flodens munding. Der kendes ingen våbensegl fra de to første våbengenerationer, men de dukker op med tredje generation og udgør fremover en stigende andel. Fra perioden 1180-1226 kendes 19 forskellige tydbare våbener, og med hjælp af et lille dusin våbenbøger⁹ kan vi sætte farver på de 11. Gennem de næste to generationer, i Ludvig den Helliges regeringstid 1226-1270, kommer yderligere 30 til, hvoraf 13 får farve. Det er meget godt klarret i betragtning af, at de første franske våbenbøger stammer fra slutningen af perioden, og kun medtager få af de 49 våbener.

Forekomst og fordeling

Efter engelsk og fransk forbillede (*rolls of arms, armoriaux*) betegnes alle samlinger af våbener som våbenbøger, uanset deres fysiske form: pergamentruller, indbundne bøger eller aftegninger af malede paneler i bygninger. Sidst i 1950'erne ansloges det, at der er bevaret omkring 350 våbenbøger fra middelalderen¹⁰ og der er ikke kommet mange til siden da. Tallet kan diskuteres. Hvis man regner de segmenter separat, der som de 11 i *Bellenville*-våbenbogen,¹¹ kan henføres til turneringer o.lign., bliver tallet væsentligt større. Men tallene her refererer til hele manuskripter og enheder, der klart

har en selvstændig karakter, selv om de er samlet som én afskrift.

De bevarede våbenbøger er markant koncentreret i det nordvestlige Europa. Ikke blot stammer 130 fra England, men hovedparten af de 80 franske kommer fra den nordlige del; og mange af de 70 tysksprogede hører til i området langs den øvre Rhin. Hertil kommer yderligere 30 fra Holland-Belgien. Den iberiske halvø og Norditalien bidrager hver med omkring en snes. Det forholdsvis store antal våbenbøger - mange kopieret i adskillige eksemplarer - i England må tilskrives det engelske heroldsystems unikke position og overlevelse.

Dette bevaringsmønster er næppe nogen tilfældighed. Heraldikkens vugge anses i almindelighed for at ligge i det nordfransk-nederlandske område, og udbredelsen følger i store træk handelsvejene herfra. Og med handelen følger magtspillet om herredømmet over disse områder, turneringer, udveksling af fanger efter krigen og indgåelse af ægteskaber. Forhold som øger interessen for modpartens identitet og udtryksformer. Et af de væsentlige elementer, der bliver brugt til at fastholde kendskabet til en persons identitet og gode og dårlige gerninger, er hans våbenskjold.

Selv mod middelaldermenneskets væsentligt bedre hukommelse ser vi let behovet for en mere bestandig vidn. Og der fandtes en betalingsdygtig kundekreds i form af fyrster og stormænd, der afholdt og deltog i turneringer - og som gerne ville vide mest muligt om deltagerne. Herunder næppe mindst hvad de var værd som overvundne i turneringer eller krig.

Et andet forhold vi må tage i betragtning er, at tiden var romantisk og de "rigtige"

mennesker var nysgerrige. Gennem hele denne periode, fra kort før 1300 frem til 1500, skrev man ridderromaner og hyldede ridderidealet i moralske skrifter, samtidig med at man brændte naboens hus af for at overtage hans gods og guld. De var internationale og på samme tid ultra-lokale. Man kunne gøre tjeneste i et andet land og giftede sig langt væk - men samtidig lå manges hovedinteresse inden for en dags ridt: deres ejendomme, bekendtskabskredsen, og deltagelsen i samfundslivet.

"De" er igen den verdslige overklasse, der har penge og med det "fritid" til at drømme, være nysgerrige og markere deres selvbevidsthed - i form af bygninger og identitetsymboler. Og selv om ikke alle kunne læse, så var der mange bogkøbere i gruppen. Og en del af våbenbøgerne må være fremstillet med salg for øje, mens andre har været til egen professionel brug, eller udført som led i herolduddannelsen.¹²

Det er en kort og grov beskrivelse, men efter min opfattelse afspejler indhold og struktur i våbenbøgerne og deres tidsmæssige udvikling den sociale og identitetsmæssige udvikling i kundekredsen, den verdslige overklasse, ridderstanden og højadelen. Med tiden adopterede lavadel og borgerskab mange af de bedst stillede lags udtryksformer og smeltede - også i våbenbogssammenhæng - sammen med disse.

Gejstlighed, borgerskab, byer og lav antager i et vist omfang også heraldiske våbener, som de først og fremmest anvender i deres segl - i Ponthieu tilhører et af de ældste segl byen Abbéville. Med få undtagelser ses deres våbenskjolde ikke i våbenbøgerne.¹³

Kode	typebetegnelse	ARW	PAE	MP	SC	beskrivelse
A	illustrative <i>marginaux</i>	•	•	•	•	Krøniker, romaner og digte med våbentegning i kapitæler eller margin, evt. blasoneret beskrivelse i teksten. Det heraldiske element er ikke hovedindholdet, større afsnit med heraldik ses sjældent.
B	lejlighedsvis <i>occasional</i>	•	•	•	•	Samlinger af våbentegninger eller -beskrivelser, hvor indholdet kan henføres til et slag, turnering, mønstring e.lign. - findes ofte kun på blasoneret form.
G	generelle <i>generaux</i>	•		•	•	Våbenbøger, der tilstræber at medtage flest mulige våbener fra det størst mulige område; i sin simpleste form uden påviselig overordnet struktur.
Gu	universelle	+	•		+	Generelle våbenbøger med en væsentlig andel af fantasivåbener for mytologiske personer (f.eks. Presbyter Johannes, Kong Arthur, amazonedronninger, riddere om det runde bord). Fantasivåbenene er oftest samlet i start eller slutning af våbenbogen.
GL	sammensatte <i>composite provinciaux</i>				+	• Samlingens våbener forekommer i ordnede segmenter, ofte grupperet efter rang og anseelse inden for samme lokalitet (heroldområde, provins, grevskab).
L	lokale <i>provinciaux</i>	•	•		•	Våbenbøger, der er begrænset til en snæver lokalitet (typisk en provins eller et lensområde); en forløber for de heraldiske visitationer.
Li	institutionelle	+		•	+	Matrikler i form af våbenbeskrivelser for medlemmer af én organisation (f.eks. en ridderorden, lav).
Lf	familiespecifikke				+	Slægtbøger o.lign., der kun omfatter medlemmer, slægtninge og eventuelt venner af én familie
N	heraldiske nøgler <i>ordinaries ordonnés</i>	•	•	•	•	Våbenbøger organiseret efter tværgående principper (hyppigst efter figurtype, evt. farve). Moderne heraldiske nøgler er derimod oftest ordnet alfabetisk efter figures navn (evt. figurgruppens: fugle).

III. 1. Funktionel typeopdeling af våbenbøger fra middelalderen. Terminologi anvendt af Anthony Wagner 1950, Paul Adam-Even 1956, Michel Pastoureau 1979/97, Steen Clemmensen 1998. + betegnelsen anvendes sporadisk.

Functional classification of rolls of arms.

Struktur og funktion

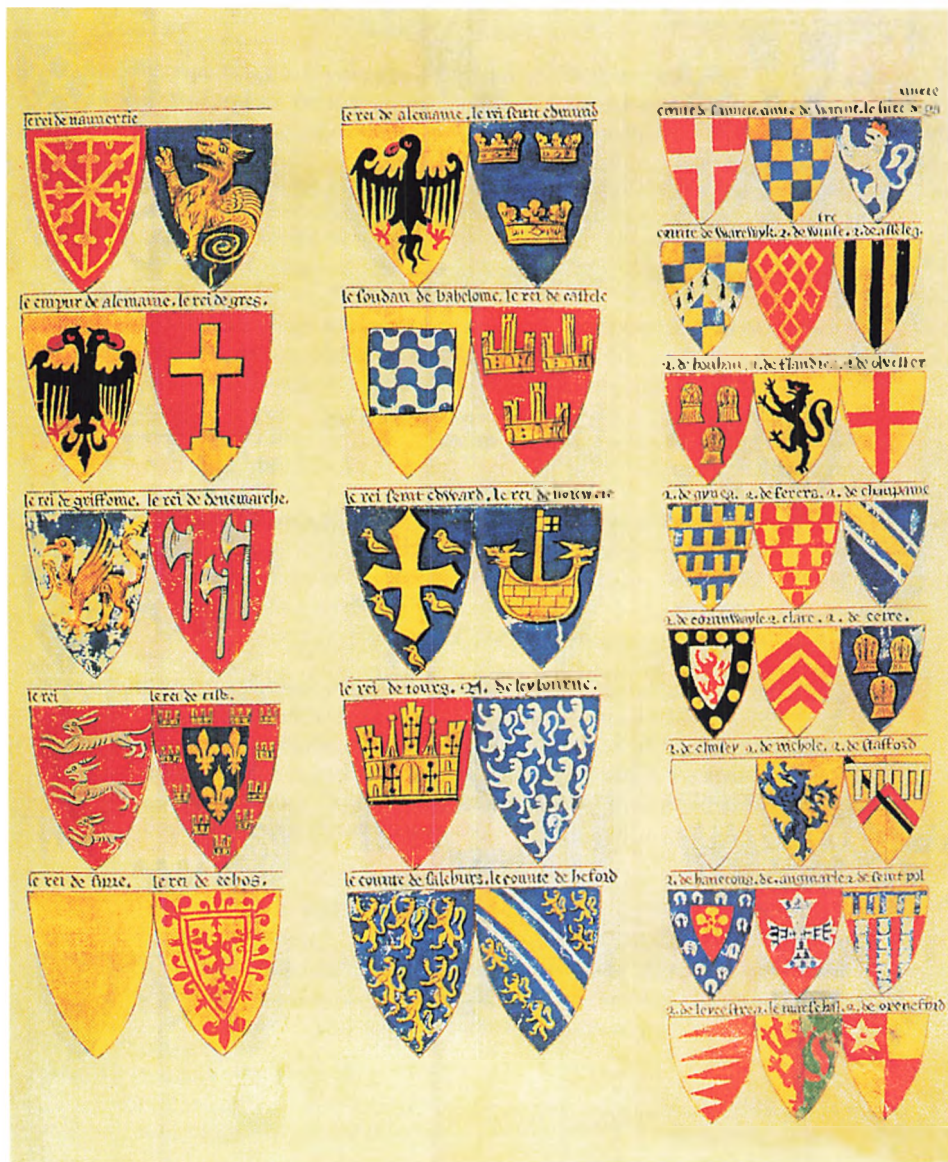
De omkring 350 våbenbøger rummer et stort og varieret dokumentationsmateriale, der desværre er næsten uudnyttet af historikere og arkæologer. Årsagerne er flere, men skyldes ikke mindst den manglende tilgængelighed. Langt fra alle findes i trykt udgave, og de er ofte udkommet i små oplag (helt ned til 15 eksemplarer !) og for op til 150 år siden. Selv om der findes enkelte gode faksimileudgaver, som kan benyttes til seriøse studier, så kan de kritiske udgaver, som lever op til moderne videnskabelige krav, næsten tælles på en hånd. I stedet må man tage udgangspunkt i den begrænsede tværgående katalogisering, som findes.¹⁴ En anden mulighed er - med forsigtighed - at bruge de eksisterende nøgler til engelsk og fransk middelalderheraldik.¹⁵

Ud over våbenbøgernes tilgængelighed og kompileringstidspunkt er det værd at overveje deres interne karakteristika, som afspejler deres struktur og funktion. Grundlæggende grupperes våbenbøgerne siden Wagners arbejde i 1950 efter deres indre struktur og ikke efter deres udseende.¹⁶ Der er almindelig enighed om at begrænse sig til 5 typer (Ill. 1), dog møder man forskellige underopdelinger efter den pågældendes smag eller fremstillingens formål.

Kronologisk set er den ældste type den *illustrative*. Det første eksempel herpå er den engelske munk, Matthew Paris' krønike fra 1244,¹⁷ hvor han i marginen har tegnet våbenskjolde for en række af de personer, som omtales i teksten. Matthew Paris fortæller læservenligt: hvis personen er død vender skjoldet omvendt. Et andet eksempel med mange flotte illustrationer af tyske minnesangere er *Codex Manesse*

(Grosse Heidelberger Liederhandschrift) fra ca. 1300.¹⁸ Jeg påstod ovenfor, at der er grundlæggende enighed om grupperingen. Det vil jeg fastholde, men derfor kan en given våbenbog klassificeres forskelligt, alt efter hvilke hovedtræk, der lægges mest vægt på. Eksempelvis er det karakteristisk for overgangen mellem de illustrative våbenbøger, og den næste type: de *lejlighedsvis*, at heraldikken kædes sammen med en lovprisning af beundringsværdige forhold. Lægges der mindre vægt på episdere relationen, så kan man som Pastoureau placere *Sangen om Caerlaverock* og andre hyldestdigte blandt de illustrative.¹⁹

De *lejlighedsvis* våbenbøger kan ofte med stor sikkerhed henføres til en bestemt episode: et slag, en turnering eller en mønstring - deraf navnet. De lejlighedsvis våbenbøger findes ofte kun i blasoneret form, formentlig fordi de er nedskrevet samtidig med eller kort efter begivenheden, og hvor det ikke har været praktisk at sidde og tegne og farvelægge. Hovedparten af de ældste våbenbøger tilhører denne gruppe. Blandt disse kan fremhæves *Rôle d'armes Bigot* (1254) og *Rôle d'armes de l'ost de Flandre* (ca. 1294), begge lister over deltagere i felttog samt *Song of Caerlaverock* (ca.1300), der priser fremtrædende riddere, som deltog i belejringen af en borg i Skotland.²⁰ En af de få nyopdagede våbenbøger, Otto IVs kroning i Aachen (1198),²¹ som er hentet ud af en forholdvis velkendt notesbog, indeholder megen spændende og ny information. Hvis heraldikken heri ikke er en væsentlig senere udbygning af en samtidig deltagerliste, har vi her den ældste våbenbog, udarbejdet kun et par generationer efter den første brug af et heraldisk segl.

Ill. 2. Sir William le Neves (universelle) våbenbog fra Edward 1s regeringstid (1272-1306). Kun 4 af 17 suveræners våbener (1 Navarre, 3 Tysk-romersk kejser, 10 Skotland, 11 Tysk kong) men alle de følgende 24 i gruppen af grever kan anses for historisk korrekte. Blandt de opdigtede våben ses 6 Danmark og 16 Norge.

Sir William le Neve's Roll (temp. Edward I). Only the arms of 4 sovereigns and the 24 earls are considered to be factual. - En Hatton-Dugdale facsimile, ca. 1640, Society of Antiquaries Ms.664/1 fo.21r.

Hovedgruppen, som overordnet kaldes de *generelle* våbenbøger, er mere problematisk. Den spænder fra det helt ustrukturerede, der i stræben mod det universelle søger at få alt med - også det helt fiktive for tidens idoler, til stramt sammensatte værker, der må være skabt ved en fælles indsats af en større gruppe. I den løse ende, næsten uden synlig struktur, finder man de ældste generelle våbenbøger: *Glover* (1253-58), *Segar* (1282) og *William le Neve's Roll* (1306), men den løse struktur kan følges helt til slutningen af middelalderen, f.eks. *Miltenberg* (1486-1500, tysk).²² Ofte, men ikke altid indledes de med legendariske figurer som Presbyter Johannes, herskeren over det mytiske kristne rige i det fjerneste Østen. Derpå følger i reglen en serie kongevåbener, hvor det kan være vanskeligt at skelne mellem de faktuelle og de fiktive. Men det kræver en stærk tro at acceptere "tre stridsøkser" som et af de tidligste danske kongevåbener eller "et vikin-geskib" som Norges våben (Ill. 2).²³

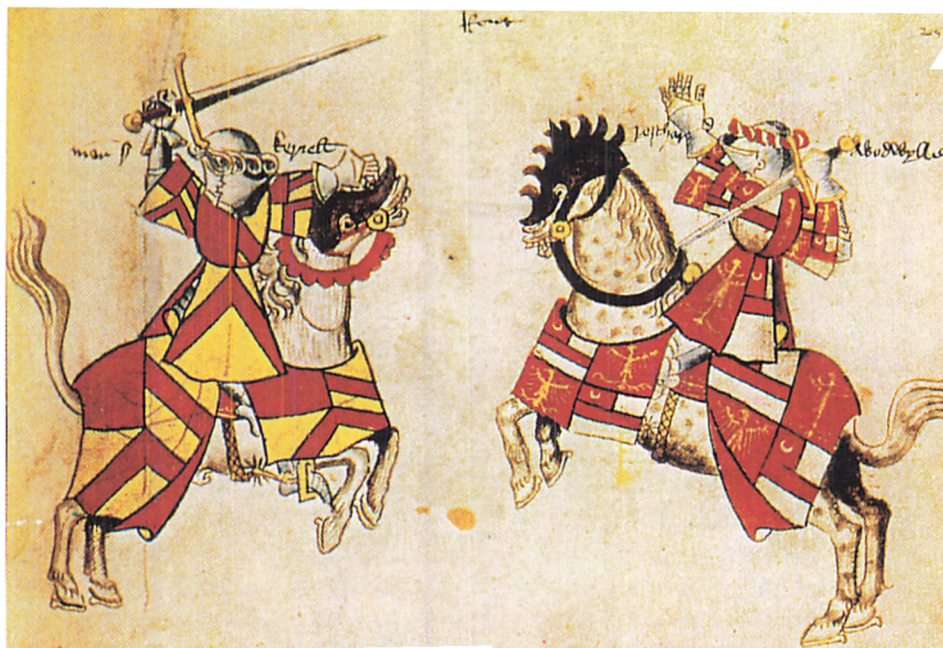
Våbenbøger, der har et markant indhold af fantasivåbener (for konger, sagnriger, idealskikkelser som helgener og de "ni ædle", samt ikke mindst ridderne om det runde bord) kaldes ofte *universelle*.

En række manuskripter, der bærer præg af at være udarbejdet som led i et studium, formentlig inden accept som persevant eller udnævnelse til herold,²⁴ har en tilsvarende form, eventuelt med et tillæg af teoretisk systematik. De fleste er af begrænset værdi, men i mindst ét tilfælde er det svært at vurdere, om manuskriptet er et eksamensarbejde eller et bestillingsarbejde til en kunde.²⁵ Fraværet af dedikation tyder på det første, men dedikationer forekommer stort set ikke i våbenbøger, så det er be-

grænset, hvor meget vægt man kan lægge herpå.

Helt uden struktur er den oven for nævnte gruppe dog ikke. Dels sporer man i alle våbenbøger en klar fornemmelse for social status, opdelingen i mere fine - fine - mindre fine kan genfindes i alle fem hovedtyper. Men i forhold til den gruppe jeg har valgt at kalde de *sammensatte*, er der en væsentlig forskel. I de sammensatte våbenbøger er alle våbener ordnet gruppevis efter heroldområde eller anden administrativ inddeling. De får derved karakter af et registreringsredskab og baseres formentlig ikke sjældent på tidligere samlinger, som lånes, arves eller købes.

Man kan diskutere, om den traditionelle skelnen mellem undertyperne ikke er for kunstig. Mange såkaldt simple generelle samlinger behandler kun engelske våbener, d.v.s. alle hører under samme suveræn, og vi finder tidligt sammensatte våbenbøger på kontinentet, f.eks. *Wijnberghen* (1265-80),²⁶ som omfatter flere suveræne områder. For ikke at tale om det rent logistiske i at holde styr på flere tusind våbener indsamlet over længere tid. Personligt tror jeg, at hovedparten af de større våbenbøger er skrivebordsredaktioner, baseret på noter indsamlet fra mange kilder. En enkelt engelsk værk, *Parliamentary Roll* (ca. 1312), og muligvis et par franske bærer præg af at være forsøg på en landsdækkende registrering, men mere om det efterfølgende. Når vi kommer helt hen i midten af 1400-tallet, f.eks. med *Bergshammar* (1436-50),²⁷ er det åbenbart, at der ikke er tale om at indsamle friske data fra heroldområderne, men at kopiere og supplere arbejdsstedets forhåndenværende kilder.

Ill. 3. Rytterfigurer fra en lokal våbenbog for grevskaberne Suffolk og Kent. Monsieur Kyriel kæmper med sir Richard Woodville.

Mounted knights in a local roll of arms. Monsieur Kyriel jousting with sir Richard Woodville. - The Military Roll, British Library Ms.Add.4205 fo.30r.

Blandt andre større og væsentligere sammensatte våbenbøger er: *Vermandois* (1280-1300), *Zürich* (1335-45, tysk),²⁸ *Navarre* (ca. 1368-75),²⁹ *Belleville* (ca. 1370-85),³⁰ *Gelre* (ca. 1370-86),³¹ *Urfē* (ca. 1380-1400), *Uffenbach* (ca.1440, tysk), *Gorrevod* (ca. 1440), *Gymnich* (ca. 1440), *Berry* (ca. 1454-58),³² og *Toison d'Or et de l'Europe*, del I (ca. 1436).³³ For fleres vedkommende må man nøjes med uddrag i våben nøglerne eller spredte henvisninger fra gennemgangen af andre værker, hvis man ikke har tid og mulighed for at opsøge det bibliotek, hvor manuskriptet opbevares.³⁴

Våbener fra mere snævre områder end en suveræn stat kaldes af Wagner *lokale*. Noget upræcist, men betegnelsen kan om-

fatte et heroldområde,³⁵ et grevskab, en by, et håndværkerlav eller en familiekreds. For Wagner er det også væsentligt at kunne trække en linje fra middelalderens løsere indsamlinger til de engelske og franske heroldkollegiers kontrolbesøg (visitations) i 1500- og 1600-tallet. Pastoureau³⁶ finder det mere hensigtsmæssigt at indskrænke gruppen til de rent *institutionelle*: matrikler for ridderordener og laug.³⁷ Selv finder jeg det nyttigt at kunne udskille samlinger, der er væsentligt mere begrænsede end de generelle, samt inkludere slægtbøger, som de vi finder i Danmark i 1600-tallet. Et argument, til supplerung af Wagner's, for at bevare begrebet *lokal* for samlinger af våbener fra et mindre landområde er de

efterhånden mange tilfælde, hvor våbenbøger er sammensat af flere lokale af forskellig oprindelse og alder.³⁸ En af de smukkeste lokale oversigter er *the Military Roll* (ca. 1480) med dystende riddere fra grevskabet Suffolk og Kent (Ill. 3).³⁹

Den sidste type, *våbennøglerne*, kan ses som et udtryk for øget professionalisering og at referencebehovet stiger og dermed kravet om bedre hjælpemidler, f.eks. til at afgøre om et våben bæres med rette. De ses først i England ca. 1340, sent i Frankrig og kendes ikke i middelalderens Tyskland - hvilket muligvis kan ses som et tegn på, hvor godt det pågældende områdes heroldder har sat sig på retten til at godkende nye våbener. Også i Frankrig værdsættes systematiske oversigter, men anvendelsen er begrænset til det teoretiske - uden person- og familieregistrering.⁴⁰ I de middelalderlige nøgler præsenteres våbenbillederne gruppevis, men i en meget løs overordnet systematik. Alfabetisk ordning var ukendt i middelalderen.⁴¹

Overlevering og pålidelighed

Det er næsten for banalt at påpege, at ikke alle oplysninger i en våbenbog bør tages for pålydende. Men fra tid til anden træffer man på pudseløjerligheder, der kun kan skyldes, at forfatteren ikke har været tilstrækkelig kritisk over for sit kildemateriale, eller ikke har haft adgang til de nødvendige kontroller. Det sidste er ret almindeligt, når man betænker, hvor vanskeligt tilgængelige mange våbenbøger er.

Alene tre forhold bør få en til at være på vagt, når man møder en våbenbeskrivelse, som virker mindre sandsynlig. Det første er det grundlæggende, hvor god var kompilatorens eller hans kildes viden om det pågældende våben? Havde han selv set det?

Er hans noter eller forlæg præcist overført til værket?

Den danske adelsmand Henneke Limbek findes i *Gelre* med blå felt og sølv skråbjælker.⁴² Farverne er ombyttet set med danske øjne. Er fremstillingen korrekt, eller har kilden blot anført figurfarven før feltet? Brugere af moderne våbennøgler skal være varsomme for ikke at lave tilsvarende forvekslinger. Efter engelsk tradition tabelleres feltets farve først, i franske nøgler har hovedfiguren forrang.⁴³

Man skal kun skimme et par gamle våbenbøger eller moderne nøgler igennem, før man indser, at en væsentlig del af navnevariationernes rigdom skyldes vanskeligheden ved at kende forskel på bogstaverne i de gamle tekster. Hvilket straks bringer os frem til det næste forhold. Et meget stor del er kun bevaret i meget senere kopi og formentlig kun som kopiernes kopi. Vi må tage højde for tegninger, det er vanskeligt at tyde, og forkert oversættelse fra blasonering til tegning. To nemme eksempler er forvekslingen af en hane (*coq*) og en ibskal (*coquille*), når forkortelsen *coq* skal tolkes i fransk blasonering, og tilsvarende at kende forskel på "ar" (argent, sølv) og "or" (guld) i gnidret skrift på en tegning.

Det tredje forhold er straks vanskeligere, ikke mindst hvis man har brug for at kende et våbens alder. Mange af våbenbøgerne har været i praktisk brug gennem generationer, og skiftende ejere har tilføjet og rettet i dem. Det vil ofte være muligt at udskille sådanne tilføjelser, hvis man har adgang til originalen. Der kan være tydelige forskelle i skrifttype, blæk eller tegnestil. Men arbejder man ud fra en ældre trykt gengivelse eller findes våbenbogen kun i en sen kopi, er der ringe chance for at

kode	navn	år	type	kopier	form	skjolde
C	Walford	ca. 1273	Gu	4	blasoneret	185
A	Dering	ca. 1280	L / B	12 - s	malet	324
HE	Heralds, FitzWilliam	1270 - 80	G	12 - s	malet	697
D	Camden	ca. 1280	G	7 - s	malet + blasoneret	270
E	St George	ca. 1285	G	10	malet	677
F	Charles, Arden	ca. 1285	G	7	malet	486
G	Segar	ca. 1285	G	5	malet	212
LM	Lord Marshall	1295 / 1310	Gu	1	malet	588
Q	Collins	1296	G	6	malet	598
H	Falkirk	1298	B	7	blasoneret	115
K	Caclaverock	1300	B / A	6 - s	blasoneret	106
GA	Galloway	1300	B	1	blasoneret	261
J	Guillim	1295 - 1305	G	6	malet	148
SP	Smallpce	1298 - 1306	G	6	malet	168
ST	Stirling	1304	B	1	blasoneret	102
FF	Fife	1270 - 1310	L	1 - s	malet	31
WNR	le Neve	1270 - 1310	Gu	1	malet	167
M	Nativity	1307 - 08	B	5	blasoneret	79
N	Parliamentary, Great	1306 - 12	GL	49 - s	blasoneret	1110

III. 4. Våbenbøger fra Edward 1s regeringstid (1272-1307). De 6324 våbener i 19 samlinger repræsenterer mere end 2300 personer, hovedparten af de krigsduelige riddere gennem 35 år. Bogstavkoden er den alment anvendte korte identifikation af våbenbogen: s betegner en samtidig udgave, der kan være den oprindelige sammenstilling.

Rolls of arms of Edward I (1272-1307). The 6324 arms in 19 collections represents more than 2300 persons, the major part of the strenuous knights during 35 years. The letter code is the accepted short identification of the roll. s indicates a contemporary edition, possibly the original version.

Våbenbog:	A	D	F	H	HE	J	K	M	Q	WNR
• ca 1300										
anonyme	a	a			b		a			
• ca 1450										
anonyme	b		a		a					
• ca 1550										
T Wrythe					j					
R Kimbey		d								
R Brooke	c									
anonyme	e				k, l, d					
• 1580-1610										
R Cooke	d, f				f					
R Scarlett	g	c, f	b, c, h		h	f			c, d	
R Glover		b	f	a	g		b	a	a, e	
J Strangman	h									
R StGeorge				c				c		
W Burton		g		g			f	e		
G Owen				f						
N Charles	i, j		d	b, e		b		b		
W Segar		c								
anonyme			g		c	a, d	c, d			
• ca 1640										
Hatton-Dugdale	l		e	d	e	c	e	d	b, f	a
anonyme	k				i	c				
antal kopier =	12	7	7	7	12	6	6	5	6	1

III. 5. Overlevering af våbenbøger fra ca. 1300. I et udvalg på 10 våbenbøger kendes de herold-malere, der har fremstillet 50 af 69 bevarede udgaver. De har alle arbejdet i tæt tilknytning til The College of Arms. Kopierne er betegnet efter Brault RAE, a er den bedste kopi.

Transmission of rolls of arms from about 1300. The herald-painters behind 50 of 69 editions of a selection of 10 rolls are known. They have all worked with the College of Arms. Copy identification as in Brault RAE, a is the better copy.

finde tilføjelserne markeret. Her hjælper kun ens egen kritiske sans.

Overleveringsforholdene illustreres måske bedst ved at se på England, der ikke blot leverer det største antal, men også har den største andel bevaret i form af kopier. Indskrænkes feltet til engelsk heraldiks guldalder, perioden omkring Edward Is regeringstid, 1272-1307, kendes i alt 147 udgaver af 19 forskellige våbenbøger, omfattende over 6300 våbenfremstillinger for 2300 personer (Ill. 4).

Blandt disse mange værker kan kun seks betegnes som samtidige, resten er senere kopier. I grundige analyser af periodens våbenbøger har Wagner og Brault påvist, at flere af værkerne eksisterer i forskellige versioner, der må være videreført uafhængigt af hinanden. ⁴ Mange af kopierne er utvivlsomt fremstillet som brugsbøger, efterhånden som forlægget er blevet slidt op. Eller fordi en herold gerne vil have sin egen kopi - og ikke blot kopiere nogen få afsnit eller for ham ukendte våbener.

Tilsvarende forhold må have været gældende på kontinentet. Men der er to andre væsentlige grunde til den bedre overlevering. England har som det eneste område gennem 500 år bevaret en levende heroldinstitution, the College of Arms, med ret til at udstede våbenbreve og annullere uretmæssigt antagne våbener. Medlemmerne af kollegiet havde - og har stadig - stor interesse i at bevare så meget referencemateriale som muligt.

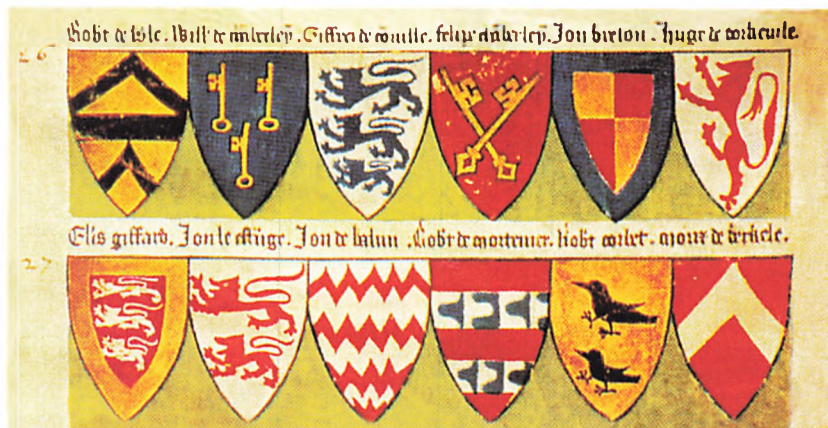
Betydningen af denne kontinuitet ses tydeligt, når man betragter ophavmændene til de 69 udgaver af 10 udvalgte våbenbøger. Mindst 50 af disse har arbejdet for eller tæt sammen med the College of Arms (Ill. 5). Gennem deres arbejde havde de adgang til mange dokumenter, der solgtes eller gik i arv inden for en snæver kreds. Kunne man ikke købe det, så kunne man låne det over i næste værelse og kopiere det.

Den anden grund til bevaringen er mere trist. I første halvdel af 1600-tallet frygtede en kreds med bl.a. godsejeren Christopher Hatton og William Dugdale (senere Garter King of Arms), at en kommende borgerkrig ville ødelægge mange af landets historiske minder. En profeti, der desværre gik i opfyldelse. Men takket være, at Hatton og Dugdale hyrede et par solide kunsthåndværkere og systematisk fik kopieret våbenbøger og aftegnet gravmæler og andet kirkeinventar, kender vi i dag meget af det, som gik til grunde under borgerkrigen.

Den generelle troværdighed af våbenbogs-kopierne synes at være høj. Enkelte kopister har mange fejl, men oftest kan problemerne indsnævres til kun at omfatte eventuelle senere tilføjelser og dybden af den oprindelige kompilers viden. Mange af de overleverede kopier har bevaret ikke blot nøgleinformationer som figurer og farver, men kan benyttes stilhistorisk, idet kopierne er udført meget minutiøst i origi-

Ill. 6. Forlægstro kopiering af Derings våbenbog gennem 350 år. (1) ca. 1300, pergament, privat ejet, tidligere Phillipps Ms.31146; (2) 1400-tal, pergament, BL Ms.Add.38537; (3) ca. 1580, papir, tegning af Robert Glover, Oxford Queen's College Ms.158. (4) En Hatton-Dugdale faksimile (ca. 1640) er næsten identisk med (2), Society of Antiquaries Ms.664/3.

Faithful transmission of the Dering Roll of Arms through 350 years. - Efter Wagner CEMRA, Society of Antiquaries.

Robt de hyle	Willam d'ahmberley	felix d'ahmberley	Jon biron	hugo de rathenda
Elis giffard	Jon le s'ingre	Jon de balun	Robt de montenourge	hiebt comit. apour de berticle

nalens stil. Wagner har dokumenteret dette ved at følge en række kopier af Dering våbenbogen gennem tiden (Ill. 6).⁴⁵

De historiske relationer

Spørger man om våbenbøgerne har en særskilt historisk værdi, er svaret typisk, at det har de ikke. Historikeren får ikke meget at vide, som han ikke kan få fra andre kilder. Tværtimod må heraldikeren trække på mange af historikerens traditionelle hjælpemidler, når en våbenbog skal tolkes. Engländeren Denholm-Young⁴⁶ er vel nok den, som stærkest har prøvet at tillægge våbenbøgerne et unikt historisk indhold, ikke mindst ved at sandsynliggøre, at *Dering* repræsenterer sydengelske ridderses vagtforpligtelser på Dover Castle. Denholm-Youngs andet ærinde er - ud fra en indkredsen af de potentielle kunder - at fastslå, hvem der kan være forfatter eller kompilator af våbenbøgerne. Heri imødegås han bl.a. af Brault. Disputten er lærerig, ikke mindst ved at påpege muligheder og faldgruber omkring tolkningen af våbenbøgernes indhold.

Et andet aspekt af spørgsmålet om den historiske værdi er, i hvilket omfang områdcsegmenterne i de sammensatte våbenbøger medtager egnens våbenførende personer. Det kan næppe blive til mere end en fornemmelse. Som udgangspunkt kan vi tage *the Parliamentary Roll* (1306-12),⁴⁷ der er tidens største samling bestående af først jarlerne og 150 bannerførende riddere, dernæst 900 andre riddere, grevskab for grevskab. Struktur og omfang tyder på, at der er lagt et særligt arbejde i indsamlingen og fremstillingen af dette værk, som menes at omfatte alle kampberedte riddere.

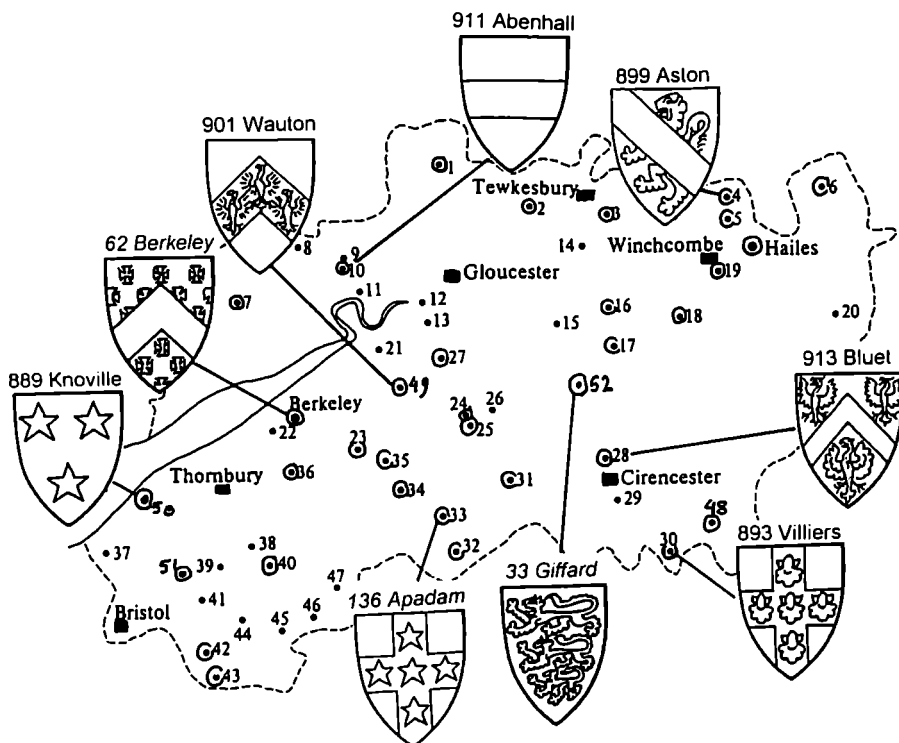
Det store antal kopier og våbenbogens senere brug ved heroldernes kontrol af retten

til at føre våben viser, at eftertiden har tillagt det mere end almindelig værdi. En mulig forklaring på indsamlingen kan være at kong Edward I i 1306 forberedte det endelige felttog mod skotterne, og tvang mange velhavende godsejere til at modtage ridderslaget ved den store Svanecest, hvor også tronfølgeren blev slået til ridder. Ridderslaget var nok en ære, men den kostede mange penge til våben, rustning og hest og forpligtede til krigstjeneste og andet ulønnet borgerombud. Mange undlod derfor at søge optagelse i ridderstanden eller undslog sig ved at skjule deres reelle indtægt. Skat var ikke mere populært i 1300 end i 1998.

Ser vi alene på de 55 våbener (N:875-929) fra Englands femtestørste grevskab, Gloucestershire, er historikerens dom, at samlingen er ubrugelig som kildemateriale.⁴⁸ Saul skønner, at knap halvdelen af personerne bag afsnittets våbener ikke havde bolig i grevskabet, og at flere oplagte personer mangler. Ridder- og væbnerstand opnåedes primært efter indkomst fra landejendom, typisk £40 eller £20 per år. Og det er sammenligningen med skatte- og retslisterne, som danner grundlag for den tilsyneladende høje fejlprocent.

Men det er heldigvis ikke hele sandheden. Våbenbogen blev måske lagt en anelse for hurtigt til side. Nok har Saul ret i, at der er personer med, som ikke har tilknytning til grevskabet, men det er næppe halvdelen. En del er opført i andre grevskaber, hvor de også havde land. Og nogle få må have undvæget ridderslaget. Man ved, at medlemmer af slægterne, skønt høj indtægt, først blev riddere en til to generationer senere, og formentlig ikke førte våben i 1306.

To tredjedele af de hovedsæder Saul har fremhævet kan forbindes med personer

Ill. 7. Kompilatorens viden. Af 53 hovedgårde i 1300-tallets Gloucestershire var mindst 33 sæde for baroner og riddere nævnt i the Parliamentary Roll. Et udvalg, med våbenfarver: 33 Giffard: RH, 62 Berkeley: RH, 113 Apadam: HR-G; 889 Knowille: HR, 893 Villiers: HR-H, 899 Aston: RG-Z, 901 Wauton: HS-G, 911 Abenhall: GR, 913 Bluet: GV. V grøn, Z gråværk.

The compilers knowledge. Of 53 family seats in 14th century Gloucestershire, at least 33 was residences of barons and knights present in the Parliamentary Roll, mainly in the county segment (N:875-929). The colours in the selection: G or; H argent, R gules, S sable, V vert, Z vair. - Efter N. Saul 1981.

nævnt i *Parliamentary Roll* (Ill. 7). Enkelte af segmentets ikke-bosatte vides også at have haft nære relationer til områdets dominerende familier. Det var ikke kun lokale folk som William Wauton og Walter Bluet, der bestyrede baron Berkeleys godser, fulgte ham på rejser og sad i retssalen på hans vegne. Modsat har vi Gilbert Knowille, der havde sin hovedinteresse som administrator i Devon, et par hundrede km mod sydvest.

Det er ud fra selv en delvis gennemgang

klart, at våbenbogen baserer sig på oplysninger, der ikke er indhentet fra statens fiskalt-juridiske apparat gennem sheriffen og den centrale finansforvaltning. Det er sket uafhængigt heraf, formentlig af en gruppe herolde efter opdrag af den fungerende marsk, Robert Clifford.

Dateringsproblemer

Den tidsmæssigt korrekte placering af en våbenbog er central for at forstå og anvende oplysningerne i den. Men det er

sjældent en simpel affære. Ikke en gang når 1600-tals kopien angiver både forfatter og årstal, 1425, kan vi være sikre. *Charolais-våbenbogen*,⁴⁹ opkaldt efter den burgundiske herold som pryder titelbladet, er et eksempel herpå. De af Popoff gengivne segmenter⁵⁰ kunne godt være fra den tid, men det er ikke dokumenteret. Men våbenbogen som helhed kan ikke. Blandt indledningssegmentets upublicerede våbener finder vi CH:20 Karl, greve af Charolais. Der findes kun én af det navn og med det våben, Karl den Dristige, født i 1433 og død i 1476. Et nærmere gennemsyn viser da også, at bogen må indeholde fragmenter fra flere kilder. Bl.a. viser den en svensk konge med Vasa-våben og oplysninger fra en herold Brabant, omkring år 1580.

Teknikken til datering er ellers lige så simpel, som den er arbejdskrævende. Bestem det tidligste og det seneste tidspunkt alle våben kan være kendt. Raneke har på elegant vis udnyttet en række nøglevåben og familiekonstellationer til at datere *Bergshammar*.⁵¹ Det er en værdifuld teknik til at afgrænse tidsperioden. Hovedparten af de engelske våbenbøger synes at være veldaterede.⁵² Afsnittene vedrørende Skotland, Flandern og ridderne i ordenen Det gyldne Skinds våbenbog (*Toison d'or*) og segmenterne i *Bellenville*, *Gelre* og *Wijnberghen* har krævet en minutløs identifikation af hver enkelt våbenbærende person - et enormt arbejde

omfattende tusinder af våbener.⁵³ Det er en af forklaringerne på, at så få våbenbøger findes i kritisk udgave.

Men en gang imellem kan man med fantasi og knofedt sandsynliggøre sammenhængen i en ellers trivielt sammenstilling. Den engelske segment i *Det gyldne Skind* - og med lidt anden rækkefølge i *Bergshammar*⁵⁴ - indeholder 167 våbener, der ved et overfladisk blik kan placeres fra ca. 1340 til 1450. Alt for lang en tidsperiode til at være interessant. Men vender vi argumentationen, og tager udgangspunkt i den første snes personer (tidens højadel !) og i de voldsomme begivenheder, som fandt sted i England omkring det mellem-liggende århundredskifte, kan vi skitsere en mere spændende hypotese.⁵⁵

I slutningen af 1396 slutter kongen, Richard II, våbenstilstand med Frankrig og gifter sig med den franske konges 12-årige datter. Isabella kommer til England med et følge af fransk-burgundiske hoffolk. Et halvt år senere gør Richard op med en række adelsmænd, som 10 år tidligere havde sat ham under administration. En række høje adelsmænd bliver henrettet eller sendt i landflygtighed, blandt andet kongens fætter, Henry Bolingbroke, benævnt jarl af Derby. Få år senere vender Bolingbroke tilbage, afsætter Richard, bestiger som Henrik IV tronen i 1399, for at afslutte den lange række af statskup og kupforsøg ved over de næste fem år at

III. 8. Det engelske segment i *Toison d'or* våbenbogen indledes med jarler (1-15) og baroner (16-25, 34-77) tilnærmelsesvis efter byrd og anseelse. Bemærk Richard IIs nære familie: Duke of Gloucester (1), Earl of Kent (3), Earl of Huntingdon (4), Earl of Derby (6) samt 'tronfølgeren' Earl of March (2), de hvilende titler Pembroke (29) og Northampton (32) samt Sir John Fastolf (38). *The english segment in Toison d'or containing earls and barons in an approximate order of precedence. Note the king's close family, his putative heir and two dormant titles.* - Foto: Paris, Bibliothèque de l' Arsenal Ms.4790 fo.78v-79r.

rydde ud i Richards nyudnævnte højadel.⁵⁶ Den eneste af disse, som beholder sin status er Ralph Neville, herre til Raby og i 1397 jarl af Westmoreland, dobbeltplaceret som segmentets nr. 9 og 27 (Ill. 8).

Den minutiøse gennemgang efterlader - som forventet - en snes våbener uden kendte tids- eller personrelationer. Bortset fra otte våbener kan de resterende forbindes med samtidige personer. Vi må præsentere gode forklaringer på de otte våbeners tilstedeværelse, hvis hypotesen skal holde.

Til det har vi behov for en hjælpefigur, en *deus ex machina* i form af en burgundisk persevant i dronningens følge. En entusiastisk ung mand må gennem gode forbindelser ved hoffet hurtigt kunne indsamle et par hundrede våben og placere dem i en fornuftig rangorden. Det kan forklare segmentets ret stramme struktur. Kupperperiodens nytillkomne er ikke med, undtagen overleveren Westmoreland, dobbeltplaceret med ny og gammel titel.

Hvilket våben vil en franskmand nedfælde for jarlen af Derby? Bolingbrokes briserede kongevåben eller det traditionelle våben fra 1340, som også ses i samtidige og senere våbenbøger.⁵⁷ Accepterer vi desuden en enkelt større misforståelse og at en stræbsom persevant vil medtage våbenerne for et par af rigets mest berømte, men for tiden hvilende, jarletitler, der er midtpunkter i celebre arvestrider; så er der fire våbener tilbage, der tidligst kan forekomme omkring 1410.

Den sidste hjælpehypotese er, at persevanten i forbitrelse over Richards skæbne og behandlingen af Isabella, lægger sam-

lingen i skuffen og glemmer alt om den. Lige indtil den dag en kollega har brug for materiale om England og ikke er tilfreds med det, som står i *Gelre*. Kollegaen får notaterne og forbedrer tre våbener for personer, der er steget stejlt op ad samfundstigen: John Stanley, en af Henrik IVs nærmeste rådgivere og nu herre over øen Man, samt de to nytillkomne baroner, Touchet-Audley og Stafford-Bouchier. Hertil føjes John Fastolf, guvernør over Normandiet og en af tidens kendteste hærførere.

Der findes faktisk en sådan persevant, der færdedes i de højeste kredse i foråret 1397, og som blev så forbitret, at han skrev en harmdirrende beretning. Et værk der holdt sig så godt, at Shakespeare kunne bruge det til sin tragedieserie om de to konger.⁵⁸ Men om det er den samme, er en anden sag.

Kunstneriske kvaliteter.

De store kunstneriske oplevelser er der langt imellem, hvis man alene sammenligner våbenbøgerne med de samtidige bogminiaturer. Det er heller ikke forbavsende, når man tager i betragtning, at deres formål er forskellige. Tidebøger, lærebøger i jagt og turnering og krøniker blev i lige så høj grad skrevet og illustreret for at behage som for at instruere. Det samme er næppe tilfældet for hovedparten af våbenbøgerne. De har mere karakter af at være arbejdsredskaber til eget brug. Og en god herold behøver ikke nødvendigvis at være en inspireret kunstner. Men det hjælper, hvis han kan viderebringe våbenbilledet i en udtryksfuld og kraftig streg. Kun de færreste herolder

Ill. 9. Kongen af Norge.

The King of Norway. - Foto: Paris, Bibliothèque de l' Arsenal Ms.4790 fo.87r, l' Armorial de la Toison d'or et de l'Europe.

har haft økonomiske ressourcer til at ansætte professionelle kunstnere. Først i den gryende renaissance bliver de fremmeste våbenkonger, Garter og Toison d'or, så godt placeret i faste, vellønnede embeder ved hoffet, at der bliver overskud til det.

Mangelen på stil- og kunsthistoriske analyser er åbenbar, og de fleste må i dag nøjes med spredte glimt af den pragt, som trods alt findes. Der er vel omkring et dusin værker, der på egen vis kan betegnes som fremragende. Blandt dem de dekorative præsentationer i *La Cour amoureuse*⁵⁹ og de markante rytterbilleder fra *the Military Roll og Toison d'Or* (Ill. 9). Sidstnævnte minder mig altid om den danske kunstner, Bjørn Wiinblads, på en gang elveragtige og kraftfulde streg. Også *Mannesse*-håndskriftets ofte anvendte illustrationer af tyske minnesangere hører til de kunstnerisk enestående.⁶⁰

Vil man nyde forskellene i hjelm- og våbenbilledernes tegning kommer man ikke uden om *Erstfelden* (ca. 1300), *Gelre og Bellenville* (ca. 1380), *Konrad Grünenberg* og *Miltenberg* (ca. 1480), samt de bedste engelske.⁶¹

Morgendagens udfordringer

Ikke-skandinavisk heraldik optræder sjældent i tidsskriftets spalter. Uden at forklejne de muligheder, der ligger inden for den nyere tids heraldik, de borgerlige våbener og samspillet mellem heraldikkens udtryksformer og vor eget områdes historiske, sociale og mentalitetsmæssige udvikling, vil jeg skitsere tre områder i middelalderheraldikken, hvor der er behov for en tværnational indsats.

Som det fremgår af noterne har det seneste tiår givet os en del brugbare nøgler og

udgaver af kildematerialet og flere er på vej. Men litteraturens henvisninger tyder på, at mange resultater forbliver i skuffen, alene fordi indsatsen overstiger den enkeltes kræfter. Det kan ikke forbavse, at den minutøse identificering af flere tusinde våbener - ofte fra lande og på sprog, som ligger forskeren fjernt, tager tid.

Det første område, skabelsen af en fælles europæisk nøgle, er foreslået og påbegyndt flere gange. De praktiske vanskeligheder og modsætningerne mellem heraldikerens, historikerens og datalogens behov er betydelige.⁶² Det gør ikke nøglen mindre påkrævet, og moderne informationsteknologi bringer den næsten inden for rækkevidde. Men der må rekrutteres flere deltagere, det eksisterende materiale gøres tilgængeligt og indsatsen profileres klarere over for en potentielt interesseret kreds.

Det andet område er også velkendt: behovet for identifikation af ukendte våbenskjolde i samarbejde med personalhistorikere og større klarhed over middelalderens hyppige våben- og navneskift. Som det tredje vil jeg fremhæve mulighederne for tværgående analyser af våbenbogs materialet. Wagner, Adam-Even, Denholm-Young, Brault og Pastoureau har præsenteret den grundlæggende metodik og leveret væsentlige resultater inden for områderne terminologi, farve- og figurstatistik, relationer mellem kilderne, heroldernes samarbejde, symbolværdi og mentalitetsforståelse - men der er stadig udfordringer nok.

Noter

1. A. Thiset, P.L. Wittrup: *Nyt dansk Adelslexikon*. - København 1904.
2. A.R. Wagner: *Heralds and Heraldry in the Middle Ages*. [Wagner HH] - 2. ed.,

- Oxford 1956, s. 48.
3. G.J. Brault: *Early Blazon*. - 2.ed., Woodbridge 1997, s. 5.
 4. C.R. Humphery-Smith: Heraldry in School Manuals of the Middle Ages. - *The Coat of Arms* 6:43-44, 1960, s. 115-123, 163-170.
 5. J. Raneke: *Bergshammarvapenboken - en medeltidsheraldisk studie*. [Rancke BH] - I + II, Lund 1975, s. 8; med en generationslængde på 33 år deles tiden 1150-1476 i 10 generationer, vcd at tilføje en generation til i hver ende omfattes hele den heraldisk relevante del af middelalderen.
 6. M. Pastoureau: *Traité d'heraldique*. - 3. ed., Paris 1997, s. 232; O. Neubecker: *Heraldik - kilder, brug, betydning*. (bearbejdet af N.G. Bartholdy) - København 1979; her findes den bedste samling af litteraturhenvisninger om middelalderheraldik, bl.a. til trykte udgaver af våbenbøger og samtidige lærebøger.
 7. J. Raneke: Brabant, ett medeltida häroldsområde. - *Heraldisk Tidsskrift* 3:21, 1970, s. 9-26.
 8. Afsnittet er baseret på oplysningerne i M. Popoff: Apparition et diffusion des armoiries: l'exemple du Ponthieu 1100-1270. - M. Pastoureau (ed.): *Origines des armoiries. 2ème Colloque de l'Académie Internationale d'heraldique*, Paris 1981, s. 97-104.
 9. M. Popoff: *Marches d'armes I, Artois et Picardie*. - Paris 1981; Samme: *Marches d'armes II, Normandie*. - Paris 1985; E. de Boos: *Marches d'armes III, Berry*. - Paris 1989; R. Nussard: *Marches d'armes IV, l'heraldique médiévale en Touraine*. - Paris 1989; Ponthieu er et delområde af Artois. De her nævnte er de indtil nu udkomne 4 bind af en regionalt opdelt nøgle til fransk middelalderheraldik.
 10. Pastoureau: *Traité*, s. 323n2.
 11. L. Jéquier: *L'armorial Bellenville*. - *Cahiers d'heraldique* V, Paris 1983.
 12. A.R. Wagner: *A Catalogue of English Medieval Rolls of Arms*. [Wagner CEMRA] - London 1950, s. xvi-xxxii.
 13. M. Popoff: *Armorial des rois de l'épINETTE de Lille, 1283-1486*. - Paris 1984; F.J. Schnyder: *Das Wappenbüchlein der Pfisterzunft in Luzern*. - *Archives Héraldiques Suisses* 90, 1976, s.2-10.
 14. Wagner CEMRA; R. Berchem, D.L. Galbreath, O. Hupp: *Beiträge zur Geschichte der Heraldik*. = Siebmacher Band D. - Nürnberg 1939, 1972; G. Saffroy: *Bibliographie généalogique, héraldique et nobiliaire de la France*. - I, s. 114-145, Paris 1968; M. Santiago Rodriguez: *Documentos y manuscritos genealogicos*. - Madrid 1954; W.T. Collins: *Spanish Armorial, Some Notes and Queries*. - *The Coat of Arms* 10.N.S.:161, 1993, 39-44; Rancke BH, s. 77-87.
 15. D.H.B. Chesshyre, T. Woodcock: *Dictionary of British Arms - Medieval Ordinary*. - I, London 1992; T. Woodcock et al. - II (on bend - chevronny), London 1996; C.R. Humphery-Smith: *Anglo-Norman Armory II, an Ordinary of Thirteenth Century Armorial*. - Canterbury 1984; L. Jéquier: *Tables héraldiques de dix neuf armoriaux du moyen âge*. - *Cahiers d'heraldique* 1, Paris 1974; J. Foster: *The Dictionary of Arms - Feudal Coats of Arms and Pedigrees*. - London 1902, 1989; se også note 9.
 16. Wagner CEMRA, s. xiii-xv.
 17. T.D. Tremlett, H. Stanford London: *Rolls of Arms - Henry III*. - London 1967, s. 11-86.
 18. R.Sillib, F. Panzer, A.Haseloff: *Die Mannsische Liederhandschrift*. - Leipzig 1929.
 19. Pastoureau: *Traité*, s. 226.

20. Se note 6.
21. Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, Ms.5014 fo.158r-161v, notesbog no. 1 af Philippe-Nicolas d'Aumale, kaldet Marquis d'Haucourt; W. Paravicini: Die älteste Wappenrolle Europas, Otto IV. Aachener Krönung von 1198. - *Archives héraldiques suisses* 107, 1993, s. 99-146.
22. J.C. Loutsch: L'armorial Miltenberg, un armorial de la fin du XVe siècle. - *Archivum Heraldicum*, 103, 1989, s. 95-165; 104, 1990, s. 40-67, 122-164; *Archives héraldiques suisses* 106, 1992, s. 42-68; Roger Denille: Table héraldique de l'Armorial Miltenberg. - *Archives héraldiques suisses* 107, 1993, s. 61-141.
23. William le Neve's Roll (ca. 1306), London, Society of Antiquaries, Ms.664/1 fo.21r; H. Trætてberg: Norges våben i engelske kilder i middelalderen. - *Heraldisk Tidsskrift* 3:21, 1970, s. 29-39.
24. Heroldsystemets udvikling og funktion i Danmark og udlandet er indgående beskrevet i flere værker, herunder E. Verwohlt: Valdemar Atterdags og Erik af Pommerns Herolde. - *Heraldisk Tidsskrift* 1:1, 1960, s. 27-36; Samme: Kongelige danske herolde. - *Heraldisk Tidsskrift* 3:25, 1972, s. 201-229; Samme: Turneringer og ridder-spil i Norden. - *Heraldisk Tidsskrift* 4:39, 1979, s. 429-446; Wagner HH; P. Adam Even: Les fonctions militaires des héralts d'armes. - *Archives héraldiques suisses* 71, 1957, s. 2-33.
25. Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, Ms.4800 (ca.1440-50), omfatter 698 våbener i 7 segmenter: fyrster, helte, "le douze pairs de France", højadel, 156 riddere af det runde bord og en systematisk oversigt med 463 våbenbilleder - alt malet og blasoneret på pergament.
26. P. Adam-Even, L. Jéquier: L'armorial Wijnberghen. - *Archives héraldiques suisses* 65, 1951, s. 49-62, 101-110; 66, 1952, s. 28-36, 64-68, 103-111; 68, 1954, s. 55-80; de skandinaviske våbener er behandlet af S.T. Achen, H. Trætてberg og C.G.U. Scheffer i *Heraldisk Tidsskrift* 2:20, 1969, s. 441-473.
27. Rancke BH.
28. W. Merz, F. Hegi: *Die Wappenrolle von Zürich*. - I-IV, Zürich 1930; en kortere version af G. Bigalski, 1996, findes på internet: <http://people.delphi.com/ivanor>.
29. Pastoureau: *Traité*, s. 225n22.
30. Se note 11.
31. P. Adam-Even: *Armorial universel du héraut Gelre*. - Neuchâtel 1971; C. van den Bergens-Pantens: *Gelre*. - Leuven 1992, med gentryk af foregående; de skandinaviske våbener er behandlet af S.T. Achen, T. Dahlerup, H. Trætてberg og C.G.U. Scheffer i *Heraldisk Tidsskrift* 3:23, 1971, s. 105-152.
32. E. de Boos: *Armorial de Gilles le Bouvier, héraut Berry*. - Paris, 1995.
33. Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, Ms. 4790; faksimileudgave ved L. Larchey: *L'ancien armorial equestre de la Toison d'Or et de l'Europe au XVe siècle*. - Paris 1890; R. Pinches, A. Wood: *An European Armorial of Knights of the Golden Fleece and 15th Century Europe from a Contemporary Manuscript*. - London 1971, genoptryk af plancherne med en kommentar af begrænset kvalitet; Kun 2 af 11 segmenter er kritisk behandlet, J-M. van den Eeckhout: *Le grand armorial equestre de la Toison d'Or. l'armorial de Flandre*. - 2.ed., Sint-Niklaas 1996; C. Campbell: *Scottish Arms in the Armorial Equestre*. - *The Coat of Arms* 12, 1970-72, s. 56-68,

- 115-123, 170-175.
34. Vermandois - Paris, Bibliothèque Nationale, *Ms.fr.2249*; Urfé - BN *Ms.fr.32753*; Uffenbach - Staatsbibliothek Hamburg, *Ms. in scrinio 90b*; Gorrevod - Bruxelles, Bibliothèque Royale, *Ms.6563*; Gymnich - BR *Ms.Houwvaerts II.6667*.
 35. Heroldområderne har varicret gennem middelalderen fra den første simple opdeling i Poyers (Ponthieu-Artois-Flandern) og Ruyers (Brabant-Nederrhin) til heroldkollegiernes sene embedsinddeling. Nogle områder er naturligt blevet absorberet af andre. Man kan diskutere enkelte grænse-udragninger og opdelinger, men ellers synes der at være bred enighed om den afgrænsning af senmiddelalderens heroldområder, som er beskrevet i Raneke BH, s. 88-99.
 36. Pastoureau: *Traité*, s. 224; Wagner CEMRA, s.xiv.
 37. Se noterne 13 og 33.
 38. Se noterne 5, 32 og 33.
 39. Military Roll - London, British Library, *Ms.Harleian 4205* fo. 9-40; samt BL *Additional Ms. 45133* fo. 24-32v; Wagner CEMRA, s. 92-97.
 40. Se noterne 3 og 25.
 41. Wagner CEMRA, s. xv + 58.
 42. Se note 31, Achen, s. 113.
 43. Se noterne 9 og 16.
 44. G.J. Brault: *Rolls of Arms - Edward I (1272-1307)*. [Brault RAE] - I+II, Woodbridge 1997; Wagner CEMRA.
 45. Wagner CEMRA, s. 14-16.
 46. N. Denholm-Young: *Heraldry and History 1254-1310*. - Oxford 1965.
 47. London, British Library, *Ms. Cotton Caligula A.xviii* fo.3r-21v; suppleret med materiale fra Humphrey-Smith (note 16) og Brault RAE, argumentationen mod Denholm-Young er sammenfattet på s. 64-67.
 48. N. Saul: *Knights and Esquires. The Gloucestershire Gentry in the 14th Century*. - London 1981.
 49. Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, *Ms.4150 L'Assemblée d'Arras*, tome I, notesbog af Philippe-Nicolas d'Aumale, kaldet Marquis d'Haucourt; under Hundredårskrigen skiftede hertugen af Burgund fra engelsk til fransk side ved mødet i Arras 1435.
 50. Se note 9, Popoff: *Artois*, s. 289-310, samt *Normandie*, s. 141-16; M. Popoff: *L'héraldique espagnole et catalane a la fin du moyen-âge*. - Paris 1989, s. 89-95.
 51. Raneke BH, s. 58-63.
 52. Wagner CEMRA; Brault RAE.
 53. Se noterne 11, 26, 31 og 33.
 54. Raneke BH, s. 48-50.
 55. S. Clemmensen: *Reminiscenser fra et bryllup? De engelske våbener i Armorial equestre de la Toison d'Or et de l'Europe*. - under forberedelse.
 56. C. Given-Wilson: *Chronicles of the Revolution 1397-1400*. - Manchester 1993.
 57. Se note 15, Chesshyre, s. 304
 58. J.J.N. Palmer: *The Authorship, Age and Historical Value of the French Chronicles of the Lancastrian Revolution*. - *Bulletin of the John Rylands University Library Manchester* 61, 1978-79, s. 145-181, 398-421.
 59. C. Bozzolo, H. Loyau: *L'Armorial de la cour amoureuse*. - I-III, Paris 1989-92.
 60. Se note 18.
 61. Se noterne 11, 22, 31, 33, 39; H. Gasser: *Der Turm von Erstfeld und seine Wappenfolge*. - *Archives héraldiques suisses* 105, 1991, s. 267-278; H. Stillfried-Alcantara, A.M. Hildebrandt: *Des Konrad Grünenberg Ritters und Bürgers zu Costenz Wap-penbuch*. - Görlitz 1875; M. Pastoureau: *Heraldry, Its Origins and Meaning*. - Lon-

don 1997, er en billig og godt illustreret introduktion til heraldikken i mentalitetshistorisk belysning.

62. Pastoureau: *Traité*, s. 250, 310.

Summary

Colour has always been one of the primary elements of heraldry. About 900 Danish medieval coats of arms have survived. Unfortunately, our knowledge of the tinctures used is limited to about half of these, and is mainly of a much later date. The importance of colour is illustrated in the famous case of Grosvenor versus Scrope, in which one witness referred to his written work. Preserved written or painted materials such as this, properly known as rolls of arms irrespective of their physical nature, are our main evidence of the tinctures of medieval coats of arms. In a few instances, Ponthieu and Brabant, we may reconstruct the splendour of up to 60 or 95% of the coats of arms conserved on seals.

About 350 rolls of arms have survived, mainly from English (130), French (80), German (70) or Flemish speaking areas (30). Their form and content, sovereigns, nobles and gentry, indicate the close connection with the mentality and social development of the secular upper classes. Unfortunately, most rolls have been little used by historians and other professionals. Not least because of the difficulties in accessibility and lack of modern critical editions. Such drawbacks are partly ameliorated by the catalogues prepared by Wagner, Berchem-Galbreath-Hupp and Saffroy, and a few modern collections, such as the Dictionary of British Arms and its French counterpart the *Marches d'armes* series.

Rolls of arms are commonly functionally

classified into 5 groups: *illustrative, occasional, general, local* rolls and *ordinaries*. From this one may dissect a subgroup, the *composite rolls*, made up of selections of local rolls and segments of older or contemporary materials. The modern use of these sources requires, however, a little caution. One should always take into account the probable knowledge of the compiler and the common types of faults in transmission. Apart from this and the insertion of additions by later owners, most copies can be regarded as trustworthy.

The separate historical value of the rolls has been discussed, e.g. by Brault and Denholm-Young, and most authors discount their importance. Certainly, one should always take other archival evidence and knowledge of medieval life into account when interpreting information buried in the rolls. In the case of the Gloucestershire section of the Parliamentary Roll it can be shown that the compiler must have used sources different from the fiscal-judicial documents commonly surviving in archives. A key question is the dating of the rolls, or more appropriate, the actual segment of interest. The methodology has been carefully presented by the authors of the critical editions, and may involve identification of key coats of arms and ancestral constellations, but is more likely to require meticulous examination of each shield or figure. With caution, the investigator may turn the arguments upside down and rationalise an apparent lack of context, as in the English segment of the *Armorial de la Toison d'or*.

Artistically speaking, most rolls are of mediocre quality compared to contempo-

rary miniatures. But this should not come as a surprise. Rolls must generally have been conceived as working instruments, and only seldom as displays for sale. However, a few splendid rolls can be found and in several others we find a forceful hand drawing the charges and crests.

Scandinavian arms are rare in rolls of arms, which are mostly confined to the north-western parts of Europe: England, France and the lands of the Holy Roman Empire. With due regard to work to be

done in other fields of heraldry, one may point out three areas where the continued use of the rolls of arms requires transnational cooperation: the establishment of an European Ordinary - using modern information technology, identification of unknown arms and charting the shifts in arms and names, and finally cross-source analyses, i.e. terminology, statistics, medieval mentality, cooperation between heralds and relations between the sources.

Nye norske kommunevåpen

Av Harald Nissen

I min forrige artikkel om nye norske kommunevåpen, presenterte jeg 46 nye våpen, fastsatt ved kongelig resolusjon i 1990 og 1991. Men jeg nevnte også at fra 47 bykommuner og 407 herredskommuner, hadde Norge i 1993 fått redusert antallet til 46 bykommuner og 393 herredskommuner. Det resulterte i at 7 kommunevåpen forsvant. Jeg antydte også at man kunne vente ytterligere reduksjon av antall kommuner. Det har også skjedd, idet vi i dag har 46 bykommuner og 389 herredskommuner. Reduksjonen har skjedd i Østfold fylke, der 4 våpenførende kommuner er slukt av byen Fredrikstad. Selv har Fredrikstad våpen fastsatt ved kgl.res. i 1967 (Heraldisk Tidsskrift 2:17, 1968, s. 326). De forsvunne kommuner er Kråkerøy (Heraldisk Tidsskrift 1:7, 1963, s. 313), Borge (Heraldisk Tidsskrift 5:45, 1982, s. 213), Rolvsøy (Heraldisk Tidsskrift 5:47, 1983, s. 305-306) og Onsøy (Heraldisk Tidsskrift 7:64, 1991, s. 143-144).

Men i 1992 fikk vi 15 nye og i 1993-94 6 nye norske kommunevåpen. Siden har jeg ikke registrert noen nye våpen. Det er noen kommuner som bruker våpen som ikke er fastsatt ved kongelig resolusjon. I Hordaland fylke var det i alt 9 slike kommuner. 4 av disse har senere fått våpen fastsatt ved kongelig resolusjon. Da får de også fastsatt kommuneflagg ved kongelig resolusjon. Det kan jo være en fordel.

En kommune som bruker våpen ikke fastsatt ved kongelig resolusjon, er Røros

i Sør-Trøndelag fylke. Den fører i rødt under tegnet for kobber en hammer krysslagt med en feisel alt gull. Feisel er en spesielt utformet hammer (slegge) som brukes til å slå på boret ved håndboring i stein. Tegnet for kobber er det samme som tegnet for planeten Venus. I biologien brukes det samme tegnet for hunkjønn. Likedan er tegnet for jern det samme som for planeten Mars. Dette tegnet betegner i biologien hankjønn. For å komme tilbake til Rørosvåpenet, emblemet ble brukt av Røros kobberverk gjennom lange tider, inntil det avsluttet sin virksomhet i 1784. Vi finner det f.eks. som dekorasjon på tårnet på Røros kirke, Bergstadens Ziir, reist i 1784 av verket. Allerede ved begynnelsen

Røros kommune

av 1700-tallet, var det opprettet et bergkorps til forsvar av kobberverket. I kirken henger i dag et par av korpsets faner. De er prydet med Christian 7.s monogram med Elefantordenen, Norske Løve og selvfølgelig kobberverkets merke. Det er derfor et merke som man forbinder med Røros. Lignende våpen føres av byer i Mellom-Europa. Røros har ønsket å få dette som kommunevåpen. Men Riksarkivet, Oslo har sagt nei, vel fordi det er tre forskjellige motiver og det skal bare være ett motiv i norske kommunevåpen. Personlig synes jeg at man kunne la Røros få bruke dette motivet. Pent er det også.

Men vi får komme tilbake til de 21 nye våpen fra 1992 til 1994, fastsatt ved kongelig resolusjon. De er alle nyskapninger og det har blitt mange fine motiver.

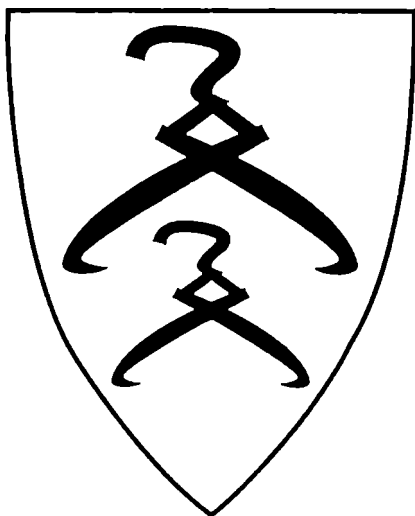
Nord-Odal kommune i Hedmark fylke. "I gull to svarte tommeraksler, 1-1". Fastsatt ved kgl. res. 10.1.1992 og tegnet av

Einar H. Skjervold.

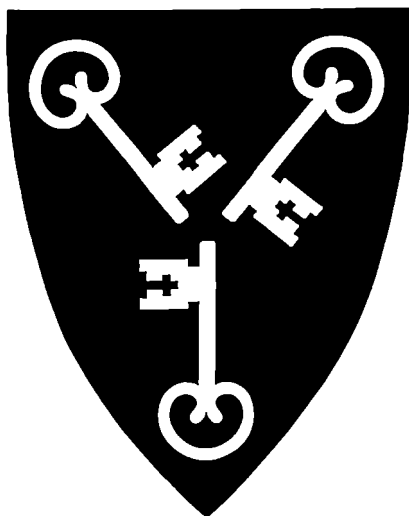
Nord-Odal, som er en skogbruksbygd, valgte tommeraks (Gravlisaksa) som våpenmotiv. I midten av 1920-årene ville Treschow-Fritzøe at tommeraks skulle brukes til løfting og lunning av tommer. Det ble utlyst en konkurranse om hvem som laget den beste saksen og Nell Gravli (1897-1980) fra Sand i Nord-Odal sendte inn sin saks, som han forøvrig hadde funnet opp 12 år gammel. Nell Gravli vant konkurransen med sin saks, som i 1928 ble mønsterbeskyttet.

Av andre kommuner med en tommeraks som våpen kan nevnes Romskog kommune i Østfold fylke (Heraldisk Tidsskrift 6:51, 1985, s. 17-18) og Konnevesi landskommun i Mellersta Finlands län.

Sør-Odal kommune i Hedmark fylke. "I rødt tre gull nøkler i trepass". Fastsatt ved kgl.res. 10.1.1992 og tegnet av Harald Hallstensen.

Nord-Odal kommune

Sør-Odal kommune

Etter en konkurranse i bygden hvor det kom inn 200 forslag, festet man seg ved tre motiver, nøkkel, kjerrehjul og grytekrok. Nøkkelmotivet var allerede i bruk av Sør-Odal historielag og hadde vært brukt av Odal realskole som emblem. De tre nøklene symboliserer de tre kirkesognene i kommunen: Strøm, Ullern og Oppstad. Videre vil de symbolisere de tre viktige vannveiene: Glomma, Oppstadåa og Stor-sjøen.

Fra før har byen Drammen nøkkel krysslagt med sverd lagt på en søyle, foruten Gol med tre nøkler (Heraldisk Tidsskrift 6:58, 1988, s. 365-366), begge i Buskerud fylke.

Evje og Hornnes kommune i Aust-Agder fylke. "På gull grunn to svarte vogner, 1-1". Fastsatt ved kgl.res. 24.4.1992 og tegnet av David Rike.

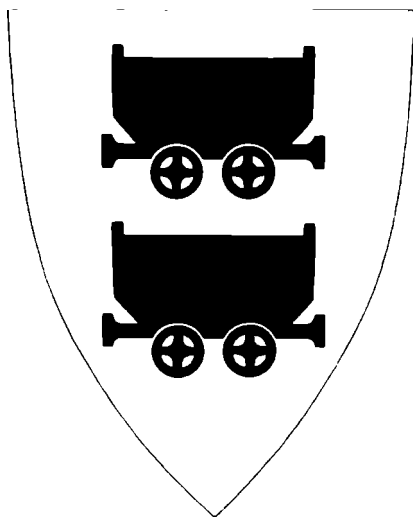
Jeg synes motivet er utmerket, men jeg må si Riksarkivet er vel kortfattet med sin blasonering. Er det snakk om barnevogner, jernbanevogner eller andre vogner, vogner

med to eller fire hjul? Hvorfor ikke kalle det gruvevagner når det var det kommunen bad om å få som motiv? Motivet gruvevagner representerer dette gruvesamfunnet i fortid, nåtid og framtid. Flå-gruva var en tid Nord-Europas største nikkellgruve. Fremdeles drives det mineralutvinning i kommunen, om enn i en langt mindre målestokk enn før. Vognene var i sin opprinnelige form svarte/mørke. Gull/gult kan vise til mineralrikdommen i fjellet

Meråker i Nord-Trøndelag fylke (Heraldisk Tidsskrift 7:68, 1993, s. 338-339) fører også en malmvogn eller gruvevogn, også her betegnet bare som vogn.

Fyresdal kommune i Telemark fylke. "På grøn grunn to skråstilte sølv øksar". Fastsatt ved kgl.res. 24.4.1992 og tegnet av Halvor Holtskog.

Fyresdal - vakrast i Telemark - med sitt øksemotiv, knytter seg godt til Fyresdal som skog- og jordbrukskommune. Motivet har også et aktivt og kraftfullt

Evje og Hornnes kommune

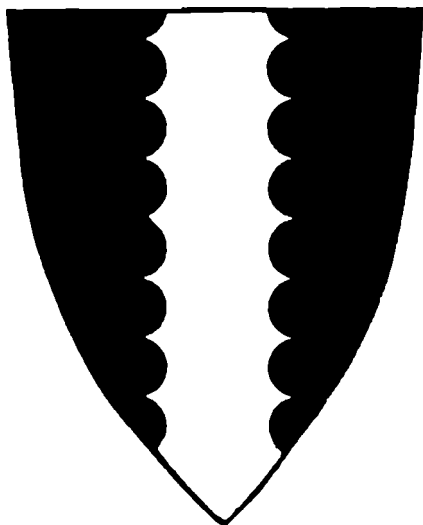
Fyresdal kommune

uttrykk, og valget av den gamle økseformen bile knytter trådene til fortiden. Kommunen hadde lyst ut en konkurranse om motiv. Det kom inn 47 forslag. Av disse mente Riksarkivet at 7 kunne brukes som kommunevåpen.

Fra før er det i Norge Hordaland fylke, Osterøy kommune (Heraldisk Tidsskrift 6:58, 1988, s. 366-367), Sør-Trøndelag fylke (Heraldisk Tidsskrift 6:51, 1985, s. 21), Tysnes kommune og Telemark fylke (bondestridsøks) (Heraldisk Tidsskrift 3:24, 1971, s. 176) som har øksmotiv. Siden det forekommer forskjellige former for økser, er det spørsmål om man ikke for Fyresdals vedkommende burde ha brukt betegnelsen bile isteden for øks, for å presisere hva slags øks det er.

Gaular kommune i Sogn og Fjordane fylke. "På grøn grunn ein sølv stolpe laga med taggesnitt". Fastsatt ved kgl.res. 24.4.1992 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

Kommunen valgte en heraldisk figur,

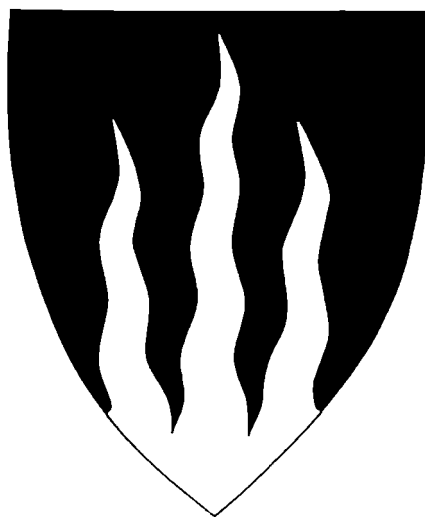

Gaular kommune

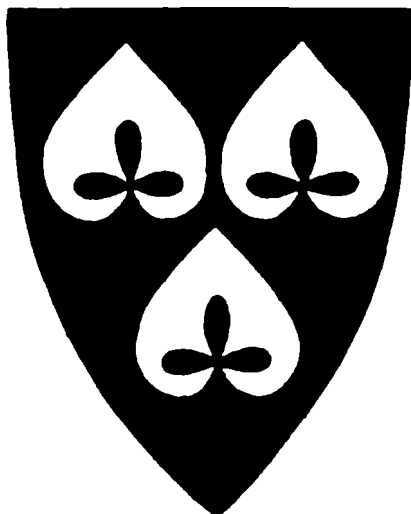
stolpe, for å symbolisere noe helt konkret, nemlig elven Gaula.

Ringebu kommune i Oppland fylke. "I rødt en oppvoksende tretunget gull flamme". Fastsatt ved kgl.res. 24.4.1992 og tegnet av Inge Rotevatn.

Grunnidéen for kommunevåpenet bygger på at Ringebu fra svært gammel tid hadde en viktig funksjon i det gamle varslingsystemet med tenning av bål på varder. En varde er i følge Salmonsens "en Stendysse eller Opbygning af Mursten eller Tømmer". Spesielt var dette viktig på strekningen Viken ved Oslofjorden - Nidaros (Trondheim). Kommunen har to slike vardeberg, trolig fordi dalen her gjør en skarp sving vestover. Den tretungete flammen illustrerer de tre kirkesogn, Ringebu hovedsogn, Fåvang og Venabygd. Den illustrerer også de tre bebygde dalførene, hoveddalførte pluss Brekkom og Venabygd. Videre kan ilden illustrere lys og varme, men kan også vise styrke og kraft.

Ringebu kommune

Hof kommune

Hof kommune i Vestfold fylke. "I rødt tre gull sjøblad": Fastsatt ved kgl.res. 17.7.1992 og tegnet av Geir Helgen.

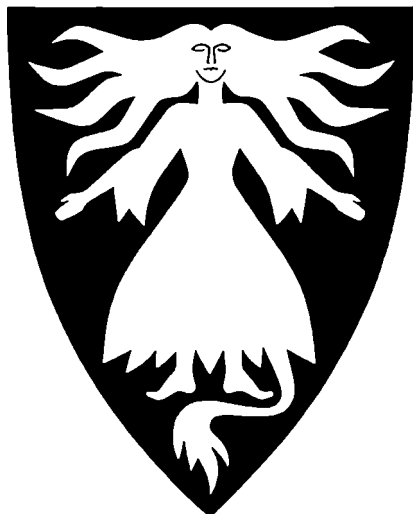
Den heraldiske stiliseringen av vannliljen er sjøbladet, som her symboliserer vannene i kommunene. Det korsfornete innsnittet står for de tre kirkene i kommunen.

Lardal kommune i Vestfold fylke. "I rødt ei gull hulder". Fastsatt ved kgl.res. 17.7.1992 og tegnet av Arvid Sveen.

Grunnen til at Lardal valgte hulder som motiv, er at hun i følge Lardal bygdebok er "sett" i Lardal. Huldrefolk eller hulderfolk er i norsk folketro overnaturlige eller underjordiske vesener, vel i slekt med alver. Kvinnene er vakre, men med kuhale. Det hender de kan være hjelpsomme. Men mennene kan være riktig ondskapsfulle.

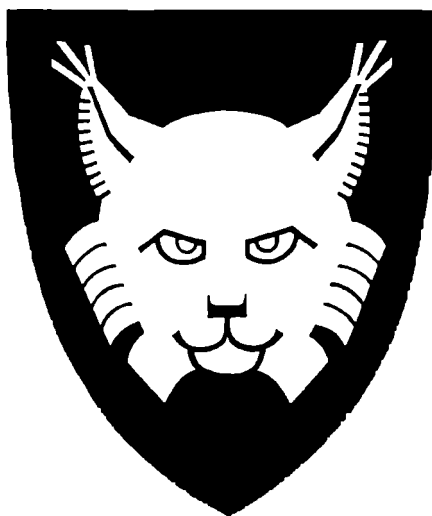
Hemsedal kommune i Buskerud fylke. "På raud grunn eit gull gaupehovud sett frå framsida"

Fastsatt ved kgl.res. 2.10.1992 og tegnet av Stein Davidsen.

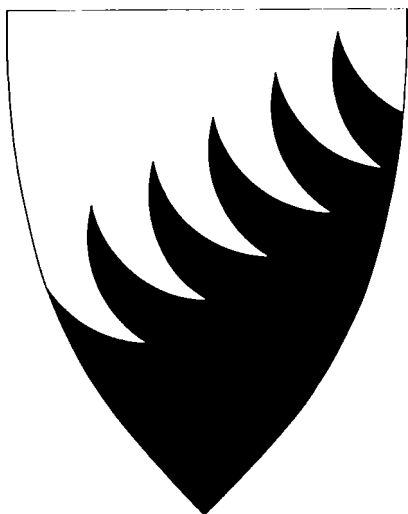

Lardal kommune

Kommunen hadde tidligere arbeidet for å få kommunevåpen, men uten at dette ble fullført. Med designer Stein Davidsen til å ta seg av saken, ble det mere fart i arbeidet. Det endte med at kommunestyret fikk

Hemsedal kommune

Grue kommune

tre forslag til behandling: svale, gaupe (los eller lodjur) og røyskatt (lækat eller hermelin). Av disse fikk gaupe flest stemmer. Gaupa (*Lynx lynx*) symboliserer kraft, mot og klokskap. Det gir et offensivt våpen, og fargene er bevisst valgt som en parallell til Riksvåpenet. Fra før har i Norge Hamarøy kommune (Heraldisk Tidsskrift 5:47, 1983, s. 304) og Bygland kommune (Heraldisk Tidsskrift 7:68, 1993, s. 343) gaupe som våpendyr.

Grue kommune i Hedmark fylke. "Venstre skrådelt av sølv og grønt ved buet ulvetannsnitt". Fastsatt ved kgl.res. 30.10.1992 og tegnet av Harald Hallstensen.

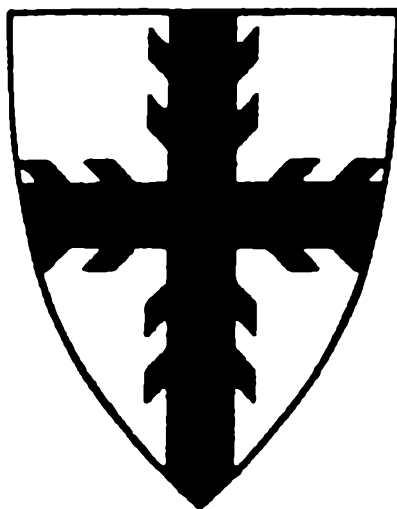
Det var flere årsaker til at Grue kommune valgte dette motivet. Kommunen er en primærnæringskommune med lange tradisjoner innen skogbruk. Saging og høvling av virket har skjedd lokalt. Det skrå ulvetannsnittet har likhet med et sagblad. Taggene kan også sees på som stiliserte flammer, da med assosiasjoner til

svedjebruket (bråtebrenning med rugavl), som finnene brakte med seg på 1600-tallet. Grue er en del av den østlige del av Solør som kalles Finnskogene, p.g.a. innvandring fra Finland.

Zigzagdelt eller ulvetenner er et gammelt heraldisk motiv. Vi har den sjællandske uradelslekt Grubbe, kløvd av rødt og sølv, og den skånske uradelslekt Ulfstånd, kløvd av sølv og svart. Men de danske "ulvetænder" ser litt annerledes ut enn Grues. Se f.eks. illustrasjon i Heraldisk Tidsskrift 6:60, 1989, s. 469. De er mere det som engelskmenn kaller *barry pily* og franskmennene kaller *parti-émanché*.

Leirfjord kommune i Nordland fylke. "I gull et grønt grenkors". Fastsatt ved kgl.res. 30.10.1992 og tegnet av Jarle E. Henriksen.

I følge J. Woodward, *A treatise on heraldry. British and Foreign*, 1969, s. 151, skal det i heraldikken eksistere 385 varianter av

Leirfjord kommune

kors. Grenkorset blir derfor ett av dem. Motivet symboliserer ikke bare jordbruk og skogbruk, men også det livgivende og vekstfremmende, hvor treet er avhengig av både sol, vann og næring fra jord og luft.

Grenkorset kan også assosieres med kommunikasjoner; hver gren danner piler som viser kommunikasjonsretninger inn til Leirfjord kommune fra innland og kyst, og fra sør og nord i landet.

Nissedal kommune i Telemark fylke. "På gull grunn tre raude nisseluer, 2-1". Fastsett ved kgl.res. 30.10.1992 og tegnet av Halvor Holtskog.

Kommunenavnet kommer ikke av nisse eller tomte, som det heter på svensk. Likevel er man i god heraldisk tradisjon når man lar navnets umiddelbare assosiasjon gi opphav til våpenmotivet.

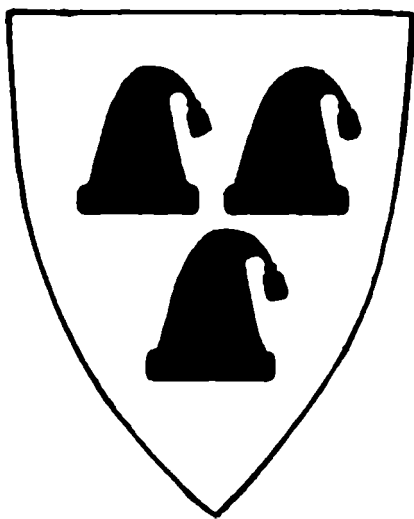
Nisselucn eller toppluen kan ligne på antikkens frygiske lue. Lignende luer brukes av neapolitanske fiskere. Under den store franske revolusjon ble en lignende

lue, forsynt med en kokarde, til et symbol på friheten. I Norge har toppluer vært brukt siden middelalderen. Etter forbilde av den franske "frygiske" røde jakobinerlue ble røde toppluer opptatt i norske folkedrakter sammen med andre trekk fra franske mote-drakter ca. 1790-1800. Under 2. verdenskrig ble røde toppluer i Norge symbol på frihet, til stor irritasjon for tyskere og norske nazister. Og vi opplevde at tåpelige hirdgutter rev røde toppluer av intetanende barn, som ikke forsto at de gikk med et forbudt plagg. Rød topplue kunne f.eks. høre til et vanlig skiantrekk.

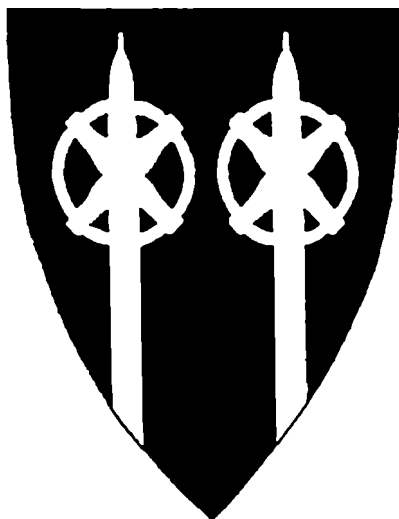
I dansk heraldikk finner vi uradelslekten Kruses topplue eller såkalte "jødchatt", blå med rødt oppslag (Heraldisk tidsskrift 8:71, 1995, s.37).

Trysil kommune i Hedmark fylke. "I blått to oppvoksende sølv skistaver". Fastsett ved kgl. res. 13.11.1992 og tegnet av Bjørn Ellefsæter.

Skistavene symboliserer Trysil i fortid og nåtid og framtid. Trysil er en innlandskom-

Nissedal kommune

Trysil kommune

mune som grenser til Sverige. Her kan ski ha vært benyttet som framkomstmiddel i lange tider. Trysil har også fostret mange fremragende skiløpere.

Fra før har Skien i Telemark bl.a. to skistaver som danner et kors.

Fosnes kommune i Nord-Trøndelag fylke. "I gull en svart åregaffel". Fastsatt ved kgl. res. 13.11.1992 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

Fosnes kommune startet arbeidet med kommunevåpen i 1989. Prosessen ble innledet med en konkurranse der alle innbyggerne i kommunen ble invitert til å komme med forslag. Blant disse forslagene ble noen prioritert av et eget våpenskjoldutvalg, kulturstyret og formannskapet. De prioriterte forslag ble oversendt Riksarkivet, som klart uttalte at ingen av forslagene var aktuelle for utarbeidelse av våpenskjold for kommunen. Det ble da besluttet å ta kontakt med personer som kjente de heraldiske reglene, bl.a. gjennom

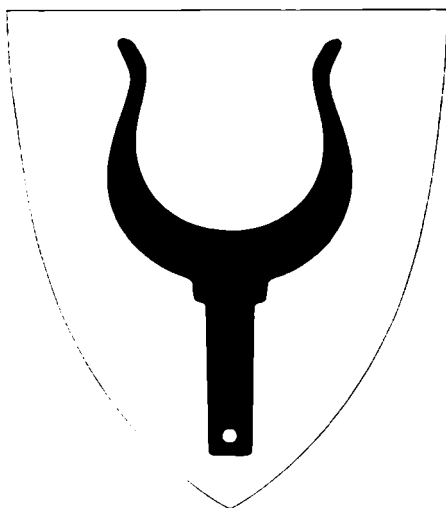
henvendelse til Norsk Heraldisk Forening. Omsider kom man fram til åregaffelmotivet. Det passer godt for en kystkommune der robåt har vært et vanlig framkomstmiddel.

Vevelstad kommune i Nordland fylke. "I blått tre omvendte svevende sølv sparrer, 2-1". Fastsatt ved kgl. res. 13.11.1992 og tegnet av Odd P. Olsen.

Arbeidet med å få godkjent kommunevåpen for Vevelstad har pågått siden 1970-årene. Det har vært lyst ut konkurranser og mange forslag har kommet inn. Men det har vært problemer med å få godkjenning av Riksarkivet. Til slutt festet man seg ved de omvendte sparrerne som var et heraldisk korrekt motiv.

Gjerdrum kommune i Akershus fylke. "I grønt et sølv gjerde". Fastsatt ved kgl. res. 12.2.1993 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

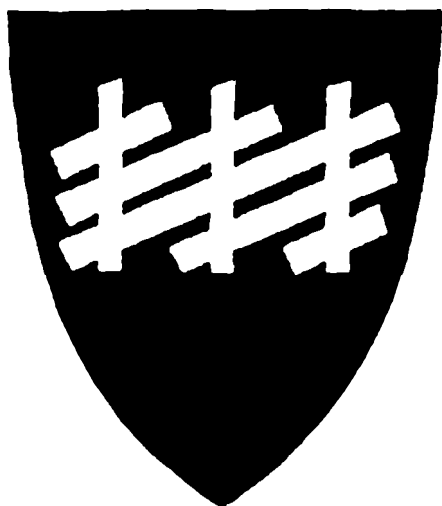
Gårdsnavnet Gjeri er utgangspunkt for bygdnavnet Gjerdrum. Gjeri, opprinnelig

Fosnes kommune

Vevelstad kommune

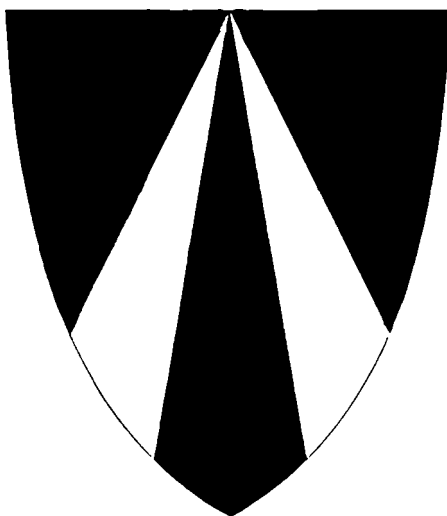
Gjerdrum kommune

Gerdvin betyr engen ved elven Gerd. I 1340 hadde vi formen Giærdarynar. Men Gjerdrum får en kanskje også til å tenke på et gjerde. Derfor ble det valgt et gjerde som motiv.

Rollag kommune i Buskerud fylke. "I rødt to gull spisser som møtes i øvre skjoldrand". Fastsatt ved kgl. res. 25.6.1993 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

Kommunen utlyste i første omgang en idékonkurranse, der det kom inn mange forslag. Flere foreslo at Varden (veten) på Vrågå burde danne grunnlaget for et våpenmotiv. Varden på Vrågå er et unikt fornminne, som kan føres tilbake til kong Håkon den gode og leidangsystemet. Kommunen søkte derfor Riksarkivet om å få bruke dette motivet. Men de fikk til svar at en varde ikke hørte til den heraldiske motivkrets.

Dette var i 1986. I februar 1991 tok man saken opp igjen og man fikk som resultat de to spissene som møtes i øvre skjoldrand. Nå ønsket kommunen at spissene

Rollag kommune

ikke skulle gå helt opp til øvre skjoldrand, men at det skulle være litt "luft" over. Riksarkivet uttalte imidlertid at dette motivet måtte gå opp mot øvre skjoldrand for å tilfredstille de heraldiske reglene.

Forstår jeg det da riktig at en spiss i norske kommunevåpen skal nå ut til skjoldranden? Men hva da med Sula: "I blått eit sølv skjoldhovud med nedvendt spiss (Heraldisk Tidsskrift 6:51, 1985, s. 21-22.), Rauma: "I blått tre opprette sølv spisser (Heraldisk Tidsskrift 6:5, 1985, s. 19) og Lesja: "På sølv grunn blå skjoldfot med spiss oppover". (Heraldisk Tidsskrift 7:62, 1990, s. 42). Ingen av disse spissene når ut til skjoldranden, og ikke er det bemerket i blasoneringen.

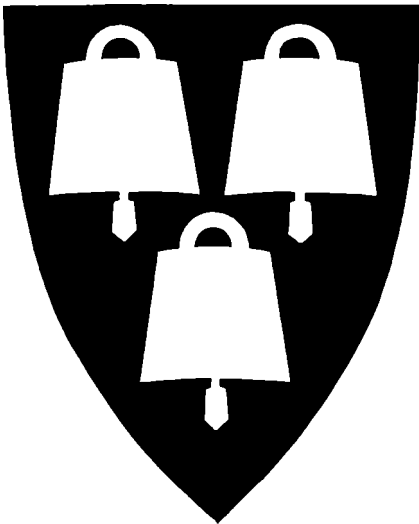
I engelsk heraldikk har de et motiv "Pile" som ligner på vår spiss. Den peker nedover hvis ikke annet er anført og den når ikke frem til skjoldranden. Med litt "luft" over spissene ville en engelsk heraldiker lekende lett ha beskrevet Rollags

våpen: "Gules, two piles in point reversed or".

I følge engelsk og fransk heraldisk terminologi er det bestemte navn for de forskjellige punkter på skjoldet. Skulle det være luft over spissene ville de møtes i the honour point eller på fransk le point d'honneur. På norsk ville vel det bli ærespunktet. Beskrivelsen ville da bli for Rollag kommune: "I rødt to gull spisser som møtes i ærespunktet". Så det hadde vært fullt mulig å få litt "luft" over spissene.

Beklageligvis er ikke Riksarkivet, Oslo alltid på høyden når det gjelder heraldiske begreper og det går ut over kommuner som gjerne vil ha et bestemt motiv. Men når det er sagt, må jeg allikevel få si at Rollag har vært heldig med valg av motiv. Rødt og gull er også de gamle norske farger, som vi finner i Riksvåpenet.

Os kommune i Hedmark fylke. "I grønt tre gull bjeller". Fastsatt ved kgl. res.

Os kommune

2.7.1993 og tegnet av Kjell Akeren.

Bjellemotivet symboliserer både tradisjonelt og moderne næringsliv i kommunen. Bjellene trekker linjer fra fortiden inn i framtiden og signaliserer framtidshåp for fjellbygden: "Så lenge det singler i bjeller er det liv laga". De symboliserer de tre hoveddelene av kommunen, Dalsbygda, hoveddalsfjøret og grendene i sør-øst.

Siden dette egentlig dreier seg om sauebjeller, synes jeg det burde vært nevnt i blasoneringen. Kubjeller og sauebjeller ligner på hverandre, bare forskjell i størrelse. De kan derfor være vanskelig å skille heraldisk. Men en hestebjelle ser annerledes ut. Den har mere form som Tolgas klokke (Heraldisk Tidsskrift 7:64, 1991, s. 152), som vel ligner på en kirkeklokke. Videre har vi dombjeller, som man tidligere kunne høre på hestene om vinteren. Vi har også falkebjeller, som i formen kan ligne på dombjeller, men er mindre. De brukes på temmete rovfugler under såkalt falkefangst. På fransk kalles de grelots og på engelsk hawk's bells.

I heraldikken har man vel egentlig tidligere bare skilt mellom kirkeklokker og grelots. Men jeg hilser sauebjeller hjertelig velkommen i norsk kommuneheraldikk.

Hamar kommune i Hedmark fylke. "En svart orrfugl med flakte vinger i toppen av et grønt furutre med naturfarget stamme, alt på sølv bunn". Fastsatt ved kgl. res. 9.7.1993, tegnet av Andreas Bloch og senere bearbeidet av Arvid Sveen.

Motivet er komponert etter beskrivelse av byens våpen i Hamarkroniken fra ca. 1550. Våpenet ble tegnet i 1896 av Andreas Bloch, og ble da godkjent i Hamar bystyre, to år før de første byvåpen i nyere tid ble godkjent ved kongelig resolusjon.

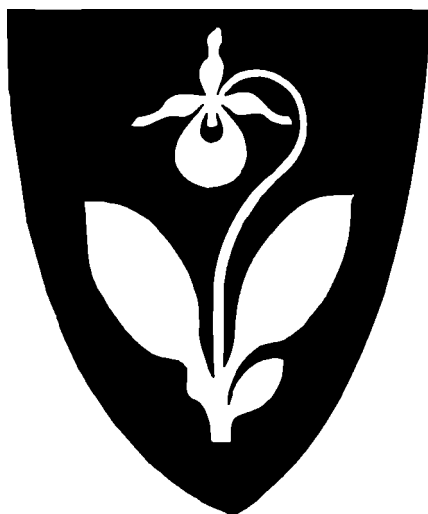
Hamar kommune

Etter knapt 100 år fikk også Hamar sitt våpen formelt godkjent i statsråd.

Snåsa kommune i Nord-Trøndelag fylke. "I blått en gull marisko". Fastsatt ved kgl. res. 17.3.1994 og tegnet av Even Jarl Skoglund.

Navnet Snåsa kommer trolig fra uttrykket Snos som betyr framspringende berg. Det er grunn til å tro at dette viser til Bergsåsen som har en karakteristisk profil. Bergsåsen er kalkrik, og det vokser derfor flere steder konsentrasjoner av den største og mest praktfulle av de nordiske orkidéene: Marisko (*Cypripedium calceolus*). Det er sikkert ytterligere 15 forskjellige orkidéarter i Bergsåsen. Også i Finnsåsmarka - vest i kommunen - er det et godt orkidéområde med rike forekomster av marisko.

Orkidéen marisko ble registrert i Snåsa allerede i 1769 av biskop Johan Ernst Gunnerus. I Snåsa kalles blomsten i dagligtale fruesko, og er en midtsommerat-

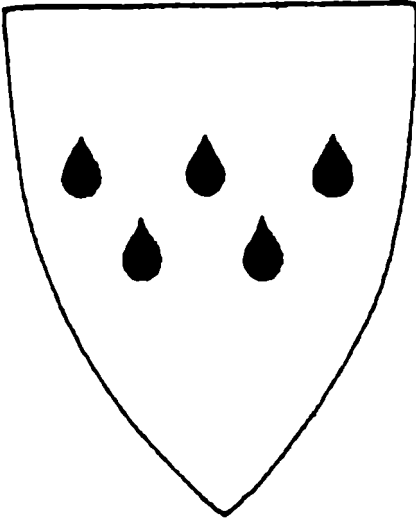

Snåsa kommune

traksjon som kommunens innbyggere er stolte av å kunne vise fram til besøkende. Den fremste kjenneren av plantelivet i Bergsåsen og Finnsåsmarka, professor Olav Gjærevoll, brukte i en årrekke disse områdene som ekskursjonsmål for botanikkstudenter på grunn av den unike floraen. Alt planteliv i Bergsåsen og alle forekomster av orkidéen marisko i kommunen er fredet.

Tinn kommune i Telemark fylke. "I sølv fem blå dråper, 3-2". Fastsatt ved kgl. res. 22.6.1994 og tegnet av Halvor Holtskog.

Tinn formannskap overlot til Holtskog Nyhuus Design Ans på Gvarv å utarbeide forslag til kommunevåpen. Det ble utarbeidet tre forslag, TROLLET, LILJEHASPFELEN og DRÅPEN. Kulturstyret, som fikk forslagene til vurdering, valgte motivet med dråpene som nummer 1. Det ble primært innstilt av Rådmann. Resultatet ble at Tinn kommune valgte dråper som motiv for kommunevåpenet. Vann har spilt

Tinn kommune

en stor rolle for kommunen. Kommunen har antagelig navn etter den lange Tinnsjøen. I en av de fem elvene i Tinn finner vi Rjukanfossen, en gang en turistattraksjon, siden grunnlag for Norsk Hydros kraftproduksjon og industri. Hydro kommer av det greske ordet hydor = vann. Allerede før 2. verdenskrig ble det her fremstilt tungt vann *deuteriumoksyd*, som under krigen ble av betydning for tysk atomforskning. De Allierte ønsket derfor å ødelegge fabrikkene på Rjukan, hvilket ble en oppgave for Kompani Linge. Dråper passer derfor godt som våpenmotiv for Tinn kommune, selv om det allerede er to norske kommuner som har dråper i sitt våpen, nemlig Bykle i Aust-Agder fylke (Heraldisk Tidsskrift 6:58, 1988, s. 367) og Samnanger i Hordaland fylke (Heraldisk Tidsskrift 7:68, 1993, s. 336-337).

Hvis et felt i et våpen er strødd med et bestemt motiv, så sier vi på fransk at det er semé med dette motivet, f.eks. liljer i eldre

utgaver av det franske kongevåpen. Men er det strødd med dråper, så er det goutté. Vi kunne vel kalle det bedråpet, men det lyder kanskje - vel affektert. J. Woodward viser imidlertid i sin *A treatise on heraldry, British and Foreign*, 1969, til engelske heroldder som med sin "usual pedantry" har funnet på spesielle navn for dråper med forskjellige tinkturer. Strødd med gulldråper forblir goutté d'or, mens sølvdråper ikke blir goutté d'argent men goutté d'cau, altså strødd med vanndråper. Videre blir røde dråper goutté de sang (bloddråper), blå dråper blir goutté de larmes (tårer), svarte dråper blir goutté de poix (bekdråper) og grønne dråper goutté d'huile (oljendråper). Men det ville være synd om Tinn kommune skulle ha tårer i sitt våpen. Vi bryr oss ikke om de engelske heroldder og lar de blå dråpene være vanndråpene i Rjukanfossen og Tinnsjøen.

Summary

In my previous article about new Norwegian municipal arms, I presented 46 new arms approved by Royal Decree in 1990 and 1991. However, I mentioned that, in 1993, Norway reduced the number of urban municipalities from 47 to 46 and rural municipalities from 407 to 393. Thus seven arms disappeared. I also mentioned that we could expect a further reduction in the number of municipalities, and, indeed, we now have 46 urban municipalities and 389 rural municipalities. The four which disappeared were armigerous municipalities in the county of Østfold that were amalgamated with the town of Fredrikstad. Fredrikstad has arms approved by Royal Decree in 1967. The former municipalities

were Kråkerøy, Borge, Rolvsøy and Onsøy.

Fifteen new Norwegian municipal arms were registered in 1992 and six in 1993-94. Some municipalities use arms that have not been approved by Royal Decree. The county of Hordaland used to have nine such municipalities, but four of these have now had their arms approved. The Decree also approves their municipal flag, which can be an advantage because municipal flags do not need to be lowered before sunset like the national flag.

One municipality which uses arms that have not been approved by Royal Decree is Røros in the county of Sør-Trøndelag. Its arms are gules a hammer surmounted by a feisel (a special kind of sledgehammer used by miners) in saltire, in chief the symbol of copper (or of the planet Venus) all or.

This emblem or badge was used by the former Røros copper mining company for many years. The tower of Røros Church, which the company built in 1784, is decorated with it. It is therefore an emblem one connects with Røros. Similar arms are used by old mining towns in central Europe. Røros Borough Council wanted to use this emblem as the arms of the town, but the National Archives in Oslo refused to approve it. Norwegian municipal arms are only permitted to have one charge or partition, which may be repeated, one colour and one metal. Here, there are three charges. If the National Archives find that a heraldic proposal is unsatisfactory, it will not be approved by the King in Council. However, I consider the arms beautiful and wanted them to be approved by Royal Decree.

Våbenskjolde hos Lilliefeld og Bydelsbak

Af Bent Østergaard

I St. Olai kirke i Helsingør opsatte Birgitte Gøye i 1568 en legattavle på egne og sin afdøde husbond Herluf Trolles vegne. På tavlen ses våbenskjoldene for stifternes forældre, henholdsvis Trolle, Gøyc, Skave og Bydelsbak (Ill. 1).

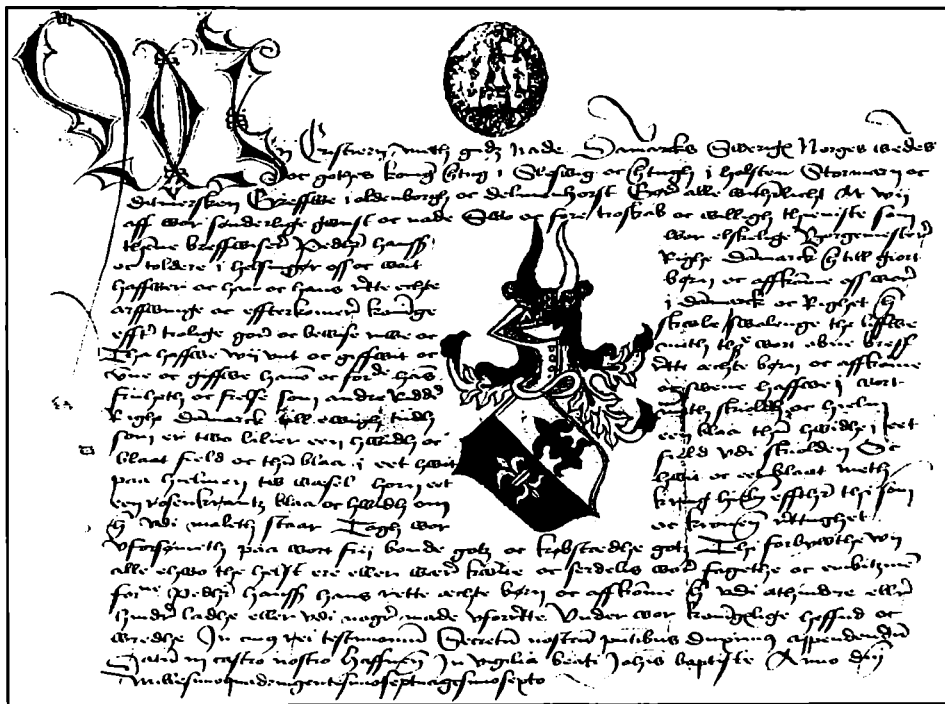
Ill.1. Legattavle for Birgitte Gøye og Herluf Trolle, opsat i 1568 i St. Olai Kirke, Helsingør. Legate board for Birgitte Gøye og Herluf Trolle, put up in 1568 in the church of Saint Olaf in Elsinore.

Det er det sidste våben, som interesserer i denne sammenhæng. Bydelsbaks våbenskjold var tværdelt af hvidt, hvori to røde liljer, og rødt. Motivet ligner påfaldende det våben, der blev tildelt Øresundstolderen Peder Hansen i Helsingør, da han blev adlet den 23. juni 1476. I Christian I's adelsbrev beskrives ridderens nyslåede våben: "... meth skiold oc Hielm som er to lillcer een hvidh oc een blaa then hvidhc i eet blaat feld oc then blaa i eet hvit field udi Skiolden. Oc paa hielmen two væselhorn eet hvit oc eet blaat meth een rosenkrantz blaa oc Hvidh omkring Hielm(en) efter thi som h(er) udi maleth staar." ("... med skjold og hjelm, som er to liljer, en hvid og en blå, den hvide i et blå felt og den blå i et hvidt felt i skjoldet, og på hjelmen to væselhorn, et hvidt og et blå med en rosenkrans, blå og hvid omkring hjelmen, som herudi står malet.") (Ill. 2).

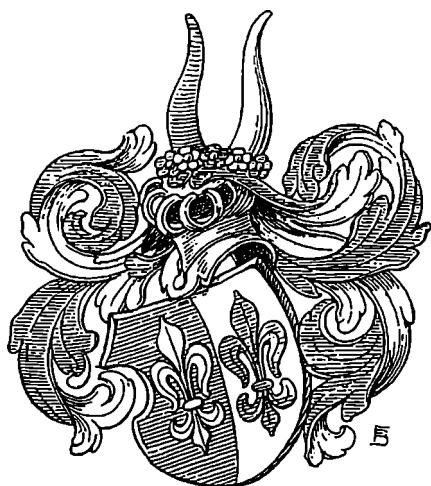
Efter dette motiv har denne slægt, der ikke selv benyttede andet end patronymika, af genealoger og heraldikere fået tillagt navnet Lilliefeld (Ill. 3).

Peder Hansen var svigersøn af Jens Andersen Baden,² borgmester (1492) i Helsingør, der var søn af Anders Nielsen Baden, borgmester (1461-1477) i København. Slægten Badens våben var i blå en gul månc og en hvid ibskal.¹

Peder Hansen efterfulgtes i dette givtige hverv af sin og Anne Jensdatter Badens søn, Hans Pedersen (†1548), der igen afløstes af sønnesønnen Peder Hansen

III. 2. Kong Christian Is adelsbrev til Peder Hansen Lilliefeld, udstedt den 23. juli 1476 i København (stamtavlen i Danmarks Adels Aarbog 1955 har fejlagtig 1474).
 The letter of nobilitation for Peder Hansen Lilliefeld issued in Copenhagen by the king Christian I on July 23, 1476 (the pedigree in the yearbook of the Danish nobility 1955 erroneously has the year 1474).

(† senest 1563). Med dennes to sønner uddøde mandslinjen.

Den yngre Peder Hansen kom ud for en krank skæbne. Han blev i 1548 anklaget for regnsskabssjusk og underslæb, hvorfor han fik sin afsked. Hvervet som Øresundstolder gav kongen derefter til borgmester Sander Leiel (†1560), der var søn af en indvandret skotsk adelsmand.⁴ Efter hans død overtoges det af brødrene Jens og Henrik Rosenvinge, hvis far Mogens Jensen Skriver var blevet adlet i 1505 i Helsingborg af

III. 3. Slægten Lilliefelds våben.
 The coat-of-arms of the Lilliefeld family. - Danmarks Adels Aarbog 1955.

tronfølgeren, den daværende statholder i Norge, Christian (II). Også disse brødre opnåede poster i Helsingørs magistrat. Ved siden af de offentlige hverv drev de også handelsvirksomhed i betydeligt omfang.

En sådan brev- og byadel møder vi på den tid i en række byer på begge sider af Øresund, samt i Odense, Assens, Middelfart og Bogense på Fyn - storkøbmandsdynastier, der side om side med økonomisk ligestillede, men uadelige kollegaer, besatte stillingerne som borgmestre og rådmænd. Indbyrdes giftede de sig - adelige og ikke adelige - i hinandens familier. Sideordnet med våbenskjoldene benyttede de ofte deres gamle bomærker, der med små ændringer gik i arv i de forskellige familier.⁶

Troels Dahlerup har påvist, at et adelsbrev ofte blev erhvervet, når en adelig godsejer eller biskop ønskede at hjælpe og hædre en af sine tro tjenere, en forvalter eller skriver. Denne kunne så i forbindelse med kongens adelsbrev, der "gav ham og for hans rette ægtebørn og afkom frihed og frelse som andre riddere og svende haver i

vort rige Danmark til evig tid", få tildelt et våbenskjold, der viste en variant af den adelige velynders våben.⁶

Et sådant tilfælde har jeg tidligere påvist: Odense-borgmesteren Hans Mulcs våbenskjold, en halv hvid ulv i rødt, fra adlingen 1444 minder meget om den samtidige biskop i Odense, Henneke Ulfelds våben: I hvidt en rød "valrav", dvs. halv ulv, halv ørn. På hjelmen en halv rød ulv. Her foreligger åbenbart et repræsentativt eksempel på Troels Dahlerups ide om vassallitet.⁷

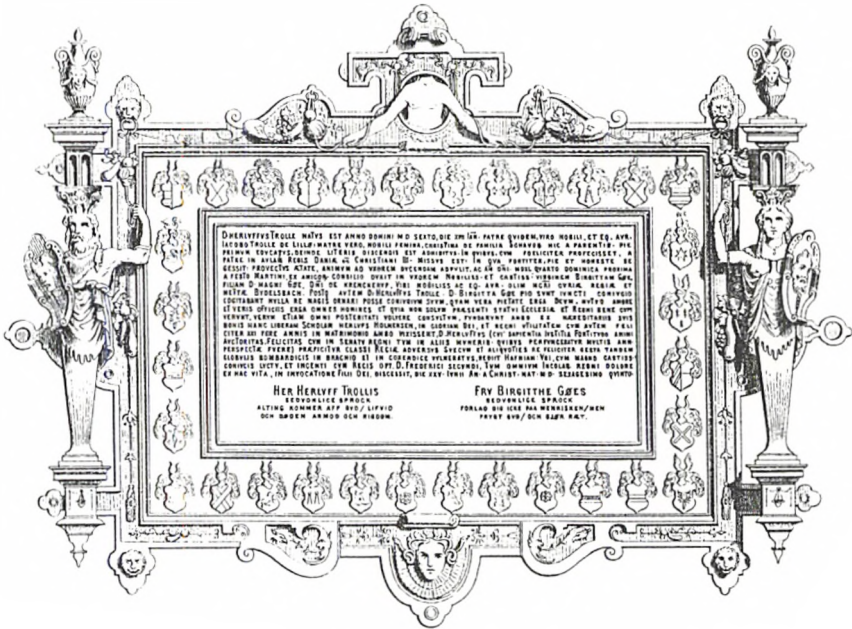
Et lignende, meget overbevisende eksempel har jeg også fundet i ovennævnte Rosenvinge, der ved adlingen modtog et våben, der modsvarede slægten Valkendorfs. Den unge tronfølgers kansler og nærmeste rådgiver i Norge var netop ærkebiskop Erik Valkendorf (†1522) (III. 4).

Herluf Trolle (1516-1565) - en yngre fætter til ærkebiskop i Uppsala og en af hovedaktørerne under "Det stockholmske Blodbad", Gustav Trolle (1488-1535) - fik tildelt det vigtige Krogen Len (med Hel-

III. 4. Erik Valkendorf var kansler for tronarvingen Christian (II) under deres ophold i Norge. Motiverne i hans våbenskjold (t.v.) afspejles i det skjold, fogeden på Bergenshus, Mogens Jensen Skrivers (Rosenvinge) fik tildelt ved adlingen i 1505.

Erik Valkendorf was a chancellor for the heir of the throne Christian (II) during their stay in Norway. The motives in his coat-of-arms (to the left) is reflected in the coat-of-arms, which the bailiff of Bergenshus, Mogens Jensen Skrivers (Rosenvinge) was granted in 1505, when he became ennobled.
- Sven Tito Achen: Danske Adelsvåbener. En heraldisk nøgle. København 1973.

III. 5. Skriftstavle over Herluf Trolle og Birgitte Gøye, ophængt i deres gravkor i Herlufsholm kirke. *The wall board for Herluf Trolle and Birgitte Gøye, in their chapel in the church of Herlufsholm.*

singør) i 1545. Ved sit giftermål med Birgitte Gøye (ca. 1511-1574) fik han som hendes arv i Nordsjælland blandt andet Hillerødsholm og en hovedgård ved Græse.

Disse godser havde tilhørt hans da netop afdøde svigerfar, rigshofmesteren Mogens Gøye, som havde fået dem overdraget i forbindelse med sit ægteskab med Mette Albrechtsdatter Bydelsbak (†1513).⁴

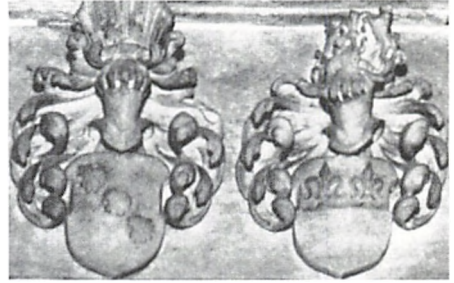
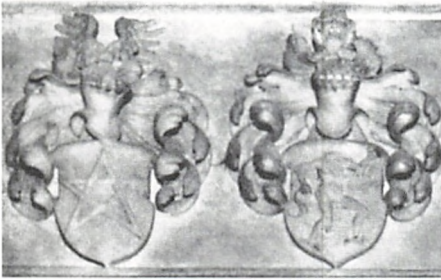
Denne slægt har af adelsgenealogerne fået tilhæftet et "af Torbenfeld" for at adskille den fra en anden sjællandsk adelslægt med samme navn, men helt andet våben. Bydelsbak af Torbenfeld menes indvandret fra Tyskland i slutningen af 1300-tallet. Godset Torbenfeld ligger i Tuse Herred på Sjælland, sydvest for Holbæk.

Albrecht Engelbrechtsen Bydelsbak til Torbenfeld tilgiftede sig slægten Broks

ejendomme i Græse og ved Hillerød. Desuden var han 1448-1475 lensmand på Hovgård ved Arresø. Han antages at være død senest i 1492. Da hans søn Laurids som slægtens sidste mand faldt under kong Hans' (Johan II) ulyksalige togt i Ditmarsken i 1500, gik Albrecht Bydelsbak godser ved datterens ægteskab i arv til Gøye og siden til Trolle.

Ved en transaktion i 1560 afstod Birgitte Gøye og Herluf Trolle Hillerødsholm til Frederik II mod til gengæld at overtage Skovkloster ved Næstved. Det barnløse ægtepar testamenterede siden dette gods, der omdøbtes til Herlufsholm, til en adelig skole, der endnu fungerer som kostskole og gymnasium.

Ligheden mellem Peder Hansens to blå liljer i hvidt og det motiv, der findes i Bir-

III. 6. Våbener i alabaster for slægterne Skave, Trolle, Gøye og Bydelsbak fra rammen omkring skrifttavlen (ill. 5.) for Herluf Trolle og Birgitte Gøye.
Coats-of-arms made from alabaster for the Skave, Trolle, Gøye and Bydelsbak families from the frame on the wall board (ill. 5) for Herluf Trolle and Birgitte Gøye.

gitte Gøyes morfars våbenskjold, to røde liljer i hvidt, er iøjnefaldende, så slående, at en eller anden form for "vasallitet" kan have gjort sig gældende, da Øresundstolderen ved adlingen i 1474 opnåede den kongelige gunst (III. 5 og 6).

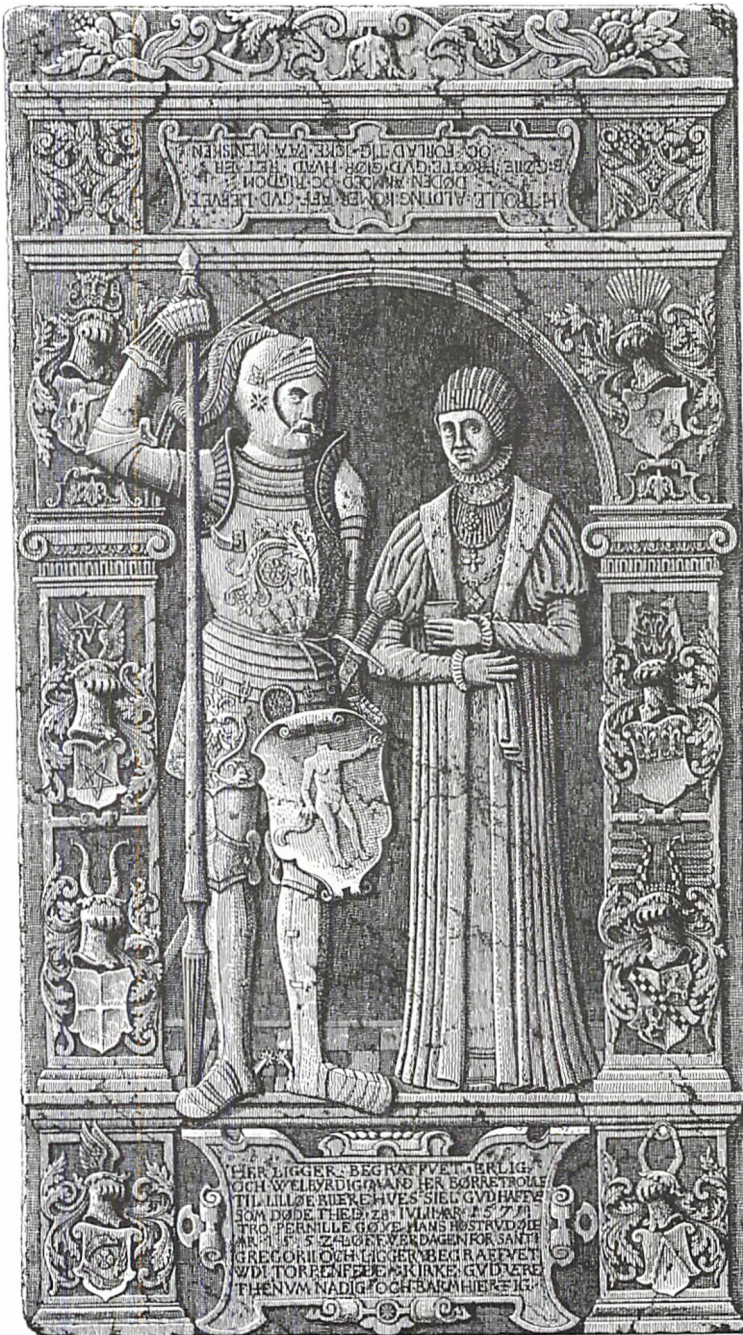
Unionskongen Erik af Pommern havde i 1429 indført Øresundstolden. Alle forbisejende handelsskibe skulle anløbe Helsingør og svare told af skibets last. Her byggede han fæstningen Krogen (Ørekrog), forgænger til Frederik IIs Kronborg.

Forhandlingerne med kaptajnerne om afregningen i forskellige mønttyper og -sorter krævede både forhandlingsevne og regnskabsfærdighed af den til enhver tid siddende Øresundstolder - især da Christian I i 1470erne tilføjede en egentlig lastetold, der skulle afregnes i forhold til skibenes størrelse og lastevne.

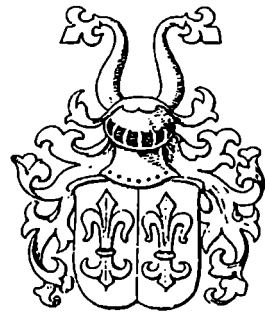
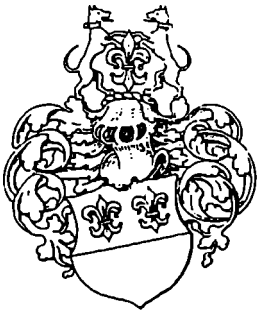
Kongen må have næret tiltro til Peder Hansens kyndighed når han udnævnte ham til dette vigtige embede. Sine læreår i regnskabsføring har han muligvis tilbragt på Albrecht Bydelsbaks gods, måske mest på Hillerødsholm, da Bydelsbak vel selv har kunnet magte sit len Arresø sammen med det nærliggende Græsegård.

Der kan have ligget flere bevæggrunde for Peder Hansen til at skaffe sig adeligt skjold og våben. Han var borgerlig, men gift med en adelig. Når han med støtte af de højadelige høvedsmænd på Krogen skulle opkræve tolden, kunne han træde frem med større autoritet. Det var af betydning for kongemagten, at en så betydelig post som Øresundstolderens ikke blev bestridt af en almindelig skriver. Også de følgende toldere, der fik overdraget denne post, tilhørte adelige slægter.

III. 7. Gravstenen i Herlufsholm Kirke over Børge Trolle (1501-1571) og hans hustru Pernille Gøye (1506-1552) rummer de samme våbener som på skriftstavlen samme sted over Herluf Trolle Birgitte Gøye. De to Troller var nemlig brødre og de to Gøyer søstre.
The tomb stone in the church of Herlufsholm for Børge Trolle (1501-1571) and his wife Pernille Gøye (1506-1552) shows the same coats-of-arms as those on the wall board for Herluf Trolle and Birgitte Gøye. The two Trolles were brothers and the two Gøyes sisters. - Henry Petersen: Minder om Herluf Trolle og Birgitte Gøye. København 1897.

Magnus Stenroos del & sculptor

Ill. 8. Våbener for Bydelsbak, rødt og hvidt, Lilliefeld, blå og hvidt, og Jørgen Kock, rødt og hvidt. *Coats-of-arms for the Bydelsbak family (red and white), the Lilliefeld family (blue and white), and Jørgen Kock (red and white).* - Sven Tito Achen: Danske Adelsvåbener. En heraldisk nøgle. København 1973.

Forbindelsen mellem Bydelsbaks to røde liljer og Lilliefelds to blå liljer kan naturligvis ikke påvises med sikkerhed, men ingen andre adelslægtter med liljer i skjoldet synes at have haft tilknytning til Nord-sjælland i det anførte tidsrum.

Et indicium for det anførte forhold er det også, at da den kendte møntmester og borgmester i Malmø Jørgen Kock, der var gift med en datterdatter af Peder Hansen, i 1526 fik udstedt adelsbrev, valgte han nøjagtig samme motiv som Lilliefelderne, men med de uddøde Bydelsbakers rød-hvide farver. Eller har borgmesteren blot gennemført en differentiering i sit våben?" (Ill. 8).

Noter

1. Louise Arnheim takkes for transskription af våbenbrevets tekst.
2. Slægten Lilliefeld i *Danmarks Adels Aarbog* 1995, II, s. 19-23. - *Magazin om Den danske Adels Historie*. Bd. 1. 1824, s. 3, oplyser, at Peder Hansen Lilliefeld, adlet 1476, var gift med Anne, "efter Bircherods Beretning, en datter af Jens Andersen, Slotsherre på Københavns Slot og Maren Brahe". Stamtav-

len over slægten Brahe i Danmarks Adels Aarbog 1950 nævner dog ikke et sådant ægtepar. I Danmarks Adels Aarbog 1955, II, s. 20 nævnes som Øresundstolderens hustru Anne Jensdatter (Baden), datter af borgmester i Helsingør Jens Andersen (Baden) og Beritte NN.

3. Begge nævnes 17.4.1450 i H.U. Ramsing: *Københavns Ejendomme 1377-1728*. Bd. 5, s. 16, og samme: *Kjøbenhavns Historie og Topografi*. Bd. 3, 1940, s. 195. Anders Nielsens far, Nis Andersen ejede i 1450 en gård i København ved Gammeltorv, som arvingerne senere overdrog til byen. - Oluf Nielsen: *Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse*. Bd. 1. Kjøbenhavn 1877, s. 74: (Borgmester) Anders Nielsen 1461, 1466, siden Raadmand, førte et skjold med en Ibskal. Samme, s. 77: "(Raadmand) Niels Andersen 1457, 1479, førte en Stjerne over et Bomærke i sit Skjold. Var 1464 tillige Byfoged".
4. Om Øresundstolderne, se Mikael Venge: *Dansk Toldhistorie*. Bd. 1. København 1987, s. 88-90, 97-98.
5. Allan Tønnesen om brug af bomærker, se *Heraldisk Tidsskrift*. Bd. 2. København 1969, s. 275-279, og samme: *Lavadelens*

- brug af bomærker*, i Festskrift til Knud Prange. Odense 1990, s. 143-154.
6. Troels Dahlerup i *Heraldisk Tidsskrift*. Bd. 2. København 1969, s. 65-80.
 7. Bent Østergaard: *Våbenskjolde hos Mule og Ulfeld*, i *Heraldisk Tidsskrift*. Bd. 7. København 1994, s. 481-482.
 8. Slægten Bydelsbak, i *Danmark Adels Aarbog* 1890, s. 139-141.
 9. Jørgens Koch var gift med Sidsel, datter af den adelige rådmand i Helsingør Kort van Nuland og NN, datter af Øresundstolder Hans Pedersen Lilliefeld († 1528). Jørgen Koch kopierede ikke svigerfaderens våben, men valgte samme motiv som i svigermoderens våben.

Summary

It has been presumed, that similarities in the coats-to-arms of different families

indicated, that originally there had been family connections or it is due to offspring after an unmatrimonial relationship. Troels Dahlerup has proved that when the king issued a patent of nobility to a commoner it often took place when someone had recommended it. E.g. when a nobleman as a reward for long and loyal service nominated a notary, an executionist or some footman for ennoblement. On such occasions the newly ennobled person received a charge on his coats-to-arms, which was similar to that of his patron. Here there was a kind of being a vassal. In the article it is described how the custom officer from Elsinore, Peter Hansen Lilliefeld, when he was ennobled in 1476, received a coat-of-arms which was similar to the one of the noble family Bydelsbak. Both of them were strongly connected to North Zealand.

Våbenskjolde og dæmonernes skræk

Heraldik på kirkeklokker fra dansk middelalder

Af Bertil A. Frosell

Fundenes fåtallighed

Den indviede kirkeklokke var før reformationen en hellig ting, og klokkerne havde deres eget konservative billedsprog. Måske bidrog denne konservatisme til, at senmiddelalderens forkærlighed for heraldik ikke rigtigt slog igennem på klokkerne.

Det kan også have spillet ind, at det ikke var så let for støberne at fremstille forlæg til våbenskjolde. De udsmykninger, vi finder på klokkerne, er nemlig ofte støbt på grundlag af pilgrimsmærker, segl eller mønter, som allerede forelå for støberen.

Det er vel også derfor, de forholdsvis få våbenskjolde ikke er timbrerede og ofte er uskønt udformede.

Når først klokkerne var hængt op, var det ikke så mange, der havde lejlighed til at se dem. Det kan dog næppe være utilgængeligheden, der kvalte glæden - som er velkendt fra andet kirkeinventar - ved at lade våbenskjolde vise, hvem der havde skænket klokkerne, eller i hvis embeds- eller regeringstid, de var taget i brug. Klokkernes indskrifter giver nemlig ofte med ord de oplysninger, som (også) kunne være givet heraldisk.

Den relative heraldiske fattigdom på middelalderklokkerne er ikke noget isoleret dansk fænomen. Den er endnu mere udpræget i Sverige.¹ Heraldiscringen satte ind sydfra² og havde ikke for alvor nået toppen af kirketårnene, før reformationen satte ind.

Støbernes stolthed

Gode håndværkere vil gerne kendes ved deres arbejde.

Man finder derfor en hel del støbermærker på klokkerne i form af bomærker eller f.eks. billedet af en klokke.³

Fra 1300-tallet og frem er der enkelte klokkestøbere, der bruger våbener som støbermærker for at vise, hvem der støbte. I visse tilfælde er der tale om våbener med bomærker eller en klokke.

Ikke sjældent gengives støberens segl på klokken. Disse segl kan indeholde våbener. I nogle tilfælde viser våbenet i seglet en klokke som eneste eller væsentligste element.⁴

Det forekommer også, at støberens segl viser en klokke, uden at denne indgår i en heraldisk sammenhæng.⁵

Våben, som klokkestøberen, mester Herman, borgmester i Lund, satte på en række klokker i midten af 1400-tallet.

Arms that the bell-founder, Master Herman, Mayor of Lund, placed on a number of bells in the middle of the 15th century. - Uldall, fig. 224.

Flenborger-klokkestøberen Peter Hansen er den mest produktive klokkestøber, vi kender fra dansk middelalder. På sin malmføbefond fra 1485 i Haderslev Domkirke, lod han evangelisten Markus være skjoldholder. Markus holder et våben med en klokke - Peter Hansens eget. Brugen af dette skjold afslører på en gang tilhørsforholdet til håndværkerstanden og på den anden side sociale præntioner. Klokkestøbere kunne være velsituerede. Peter Hansen blev således rådmand i Flensborg, og hans broder borgmester sammesteds.⁶ Peter Hansen kunne også have benyttet sig af et mindre ophøjet tegn på sit håndværk, nemlig en trebenet malmgryde,⁷ men det gjorde han betegnende nok ikke.

Klokken var i øvrigt ikke noget sjældent våbenmærke, heller ikke uden for klokkestøbernes rækker.⁸

Klokke på klokke. Støberen Andreas Larsens segl på en klokke i Lumby.
Bell upon bell. The seal of the bell-founder Andreas Laurencii placed on a bell in Lumby.
- Uldall, fig. 81.

Mindeværdige mænd

Som nævnt er det ikke ofte, vi finder våbenskjolde på klokkerne, der skal fortælle om giveren eller om tidspunktet for støbningen.

Med denne hensigt udsmykkede en af vore mere "heraldiske" klokkestøbere med det udenlandsk klingende navn Johannes Fastenowe, der var udlært i Nederlandene, dog i 1518 og 1519 to af sine klokker med nogle enkle, men smukt udførte bomærkevåbener.⁹

Fastenowes klokke fra 1517 i Højelse blev udstyret med Henning Gris' slægtsvåben. Klokkens indskrift fortæller, at den blev støbt på herr Henning Gris' tid, som var kirkeens prælat og pastor. Vi kender i øvrigt også denne gejstliges heraldiske segl.¹⁰

Der er - karakteristisk nok - kun et par eksempler på, at den danske konges våben er blevet gengivet på en middelalderklokke.¹¹

Der er heller ikke gengivet mere end to forskellige bispevåbener på de middelalderlige klokker. De to biskopper er i øvrigt gode repræsentanter for den glæde ved heraldik, der greb den danske højgejstlighed i tiden op til reformationen, nemlig Niels Clausson i Århus og Jens Jepsen Ravensberg i Roskilde.

På vægterklokken i Århus Domkirke findes således en stor og kraftigt modelleret gengivelse af biskop Claussons våben. Klokken er støbt i 1505, men formentlig ikke til domkirken.¹²

På Johannes Fastenowes stormklokke fra 1511 i Roskilde Domkirke - den største bevarede klokke fra dansk middelalder - ses biskop Jens Jepsen Ravensbergs våben hele to gange. Klokkens metriske indskrift, der skal være forfattet af Ravensbergs senere efterfølger som biskop, Lage Urne (selv en ivrig bruger af heraldik) for-

Bomærkevåben på tolvklokken i Præstø klosterkirke, støbt af Johannes Fastenowe. "Housemark" in a shield on the bell in the convent church in Præstø. The bell-founder was Johannes Fastenowe. - Uldall, fig. 315.

tæller en del om, hvilke tanker man i senmiddelalderen forbandt med klokkerne:

"Jeg priser den sande Gud, jeg kalder folket, jeg samler præsteskabet, jeg begræder de døde, jeg dyrker helgenerne, jeg pryder festdagene, min røst er en skræk for alle dømoner."¹³

Måske var det ikke alle, der mente, at selvbevidst heraldik passede ind i den forestillingsverden.

Noter

1. Se Mats Åmark: *Sveriges Medeltida Kyrkklockor*. Stockholm 1960.
2. Den danske udvikling svarer således til den tyske, jf. Heinrich Otte: *Glockenkunde*. Leipzig 1858, s. 85f.
3. Se f.eks. F. Uldall: *Danmarks middelalderlige Kirkeklokker*. København 1906, s. 28, 30, 88, 89, 123f., 161, 172, 176 og 249. I enkelte tilfælde forekommer udenlandske byvåbener fra Nederlandene og Nordtyskland på klokkerne som tegn på, hvor klokkestøberen var indvandret fra, eller hvor klokken var støbt, se Uldall anf. arb., s. 163f., 171, 180ff. og 254.
4. Se f.eks. Uldall anf. arb., s. 56, 58, 63, 67, og 249ff.

5. Se f.eks. Uldall anf. arb., s. 81, 137, 149 og 250.
6. Se Erik Moltke og Elna Møller: *Danmarks Kirke. Sønderjylland, Haderslev Amt*, Bd. I. København 1954, s. 142 samt figur 68, og Bjørn Poulsen: *Klokkestøberen*, i Skalk, 1986, nr. 5, s. 26ff.
7. Se f.eks. Uldall anf. arb., s. 162.
8. Se bl.a. Henry Petersen: *Danske adelige Sigiller fra det XIII og XIV Aarhundrede*. København 1897, s. 65, og A. Thiset: *Danske Adelige Sigiller fra det XV. XVI. og XVII. Aarhundrede*. København 1905, s. 67f.
9. Se Uldall, anf. arb., s. 264 og 265.
10. Se Uldall, anf. arb., s. 263 og Henry Petersen: *Danske gejstlige Sigiller fra Middelalderen*. København 1886, s. 25f.
11. Se Uldall, anf. arb., s. 24f. og 163.
12. Se Uldall, anf. arb., s. 121.
13. Se Uldall, anf. arb., s. 256f., samt Erik Moltke og Elna Møller: *Danmarks Kirker, Københavns Amt*, Bd. 3. København 1951, s. 484.

Summary

The increased use of heraldry in Danish medieval church furniture was due to influences from continental Europe, but it did not have a great impact upon church bells up to the reformation. However, the medieval bells do tell us something of the arms of the bell-founders, even if not all of these marks qualify as proper heraldry. The arms of the donor or, for instance, the king or the bishop, are rarely seen although some examples are known. The scarcity of medieval bell heraldry may be explained by the fact that the bells were regarded as possessing a sacred character of their own which in turn provoked a religious rather than heraldic imagery.

Heraldica varia

Nytt biskopsvapen

Då det gäller svenska biskopsvapen är man van vid att det är Bengt Olof Kälde eller Jan Rancke som utarbetar dem, men nu har ett nytt namn dykt upp i detta sammanhang, nämligen Vladimir A Sagerlund, heraldisk konstnär på Riksarkivet.

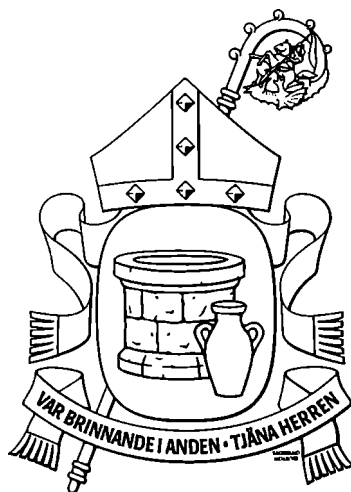
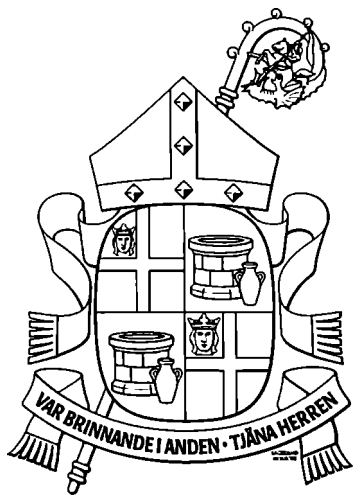
Den nya biskopen i Stockholms stift, Caroline Krook, som vigdes till biskop pingstdagen 1998, har antagit följande ämbetsvapen. Kvadrerad sköld: i första och fjärde Stockholms stifts vapen (i blått fällt ett kors, i första vinkeln åtföljt av ett krönt manshuvud, allt av guld), i andra och tredje i silver en murad brunn och en lerkruka, båda röda. Skölden är timbrerad med mitra och överlagd en kräkla, prydd med en bild av S:t Görän. Valspråk: Var brinnande i anden - tjäna Herren.

Både brunnen och krukans förekommer som symbol på flera ställen i Bibeln. Kvinnan vid

Sykars brunn har gått in i staden för att berätta för alla att hon mött Kristus. Den tomma vattenkrukans är tecken för uppbrott och avgörande förändring efter mötet med Kristus. Krukans för även tankarna till Paulus ord om skatten i lerkärl. Skatten är evangeliet. Krook betraktar sig själv som lerkärl, som Gud finner bruk för.

Brunnen i sig står som symbol för livets källa. En gång skall vi fritt få dricka ur källan med livets vatten. Valspråket, som är hämtat ur Rom 12:11, står för det som både är en fördjupning inåt och den utåtriktade tjänsten. Originellt nog har kräkulan utformats som Stockholms stifts kräkla med bilden av S:t Görän och draken. I vapenbilden är S:t Görän i guld på en silverne häst kämpande mot en grön drake.

Lars C Stolt

Mönsterskyddsdomen rättad

I Heraldisk Tidsskrift oktober 1997 refererades en av den svenska Patentbesvärsträtten (PBR) avkunnad, anmärkningsvärd dom i ett mål angående mönsterskydd för ett ornament, bestående av ett antal bilder av regalickronor.

Sedan mönsteransökan ifråga därefter kungjorts gjorde Eric Bylander och undertecknad invändning med hänvisning till bl.a. "The Art of Heraldry" av Arthur Fox-Davies från 1904, från vilken avbildningarna hämtats. Patentverket visade då tillräckligt kurage för att gå emot den högre instansen och avslå ansökan en andra gång med hänvisning till både 2 § och 4 § 2a mönsterskyddslagen. Sökanden avstod att för andra gången besvära sig. Det hade annars varit intressant att följa PBR:s behandling av detta ärende en andra gång.

Lars C Stolt

Tatuering, nytt område för tillämpad heraldik

I Svenska Dagbladet den 19 juni 1998 presenteras ett nytt medium för heraldiken: tatueringar. I min generation förknippar man tatueringar i huvudsak med sjömän och brottslingar, men numera är det populärt bland yngre personer, inte minst kvinnor, att underkasta sig detta obchag får att behaga och förundra sin omgivning. En konstnär vid namn Ernst Billgren, som inte gjort sig känd för några heraldiska alster på konventionellt underlag, visade sig ha komponerat personliga vapen, som tatuercrats in i huden på åtminstone tre av hans vänner. Själv hade han på ena armen ett vapen med en sjojungfru i rött fält.

Tidningens reporter Carina Rydberg fick även ett vapen uppmålat för sig, som hon skulle låta tatuera in "om mod fanns". Artikeln illustrerades med ett foto, där vapnet i alla sina tinkturer hade inkopierats på hennes överarm.

Visserligen var hjälmen öppen och krönt och tinkturena väl många, men idén är intressant. Heraldiken kan komma att främjas av detta nya användningsområde, och det är bara att hoppas att man använder goda heraldiska förlagor.

Lars C Stolt

Dansk løve på afveje

En dansk løve har fornylig fundet vej til et canadisk våben! Våbenet tilhører den nu forhenværende generalguvernør over Canada, Hans Excellence, den Højvelbårne Ramon John Hnatyshyn. Det var under Hnatyshyn, at der i 1988 blev oprettet et selvstændigt canadisk heraldisk embede, The Canadian Heraldic Authority, hvis øverste embedsmand er den af den britiske - og dermed canadiske - monark udpegede generalguvernør.

Hnatyshyns våben viser et tværdelt skjold. I det øverste felt ses på blå bund en gående kronet guld løve med hovedet en face og holdende et rødt hornblad, mens det nederste på guld bund viser en gående blå løve med hovedet en face og holdende et rødt hjerte. Hjelmtegnet er en halv rød løve belagt med et sølv hornblad og holdende en guld vægt.

Der er altså en sand overflod af løver i Hnatyshyn-våbenet. Løven i første felt er hentet fra

generalguvernørens embedsvåben som monarkens "vickekonge" og refererer som sådan til Hnatyshyns stilling som den 24. generalguvernør. Den røde løve på hjelmen er derimod hentet fra våbenet for den canadiske provins Saskatchewan, hvor Hnatyshyn er født. Det er imidlertid løven i det nederste felt, som knytter an til Danmark, men hvordan havnede den i skjoldet? Såmænd ved, at generalguvernørens fader i sin tid emigrerede fra Ukraine, og inden han kom til Canada opholdt han sig i Danmark.

Hnatyshyn blev i februar 1995 efterfulgt som generalguvernør af Roméo Adrien LeBlanc.

Peter Kurrild-Klitgaard

Heraldisk boghandel

Der er meget få boghandlere i Europa, som har specialiseret sig i heraldisk og genealogisk litteratur. Der var derfor mange, der var ærgerlige, da den kendte engelske specialboghandel Heraldry Today i 1980'erne forsvandt fra London.

Indenfor de seneste år har virksomheden imidlertid fået en renæssance og har udvidet både bogsortiment og kundeservice betydeligt. En gang om året udsender Heraldry Today et større katalog med bøger og tidsskrifter m.v. fordelt på specialsektioner, f.eks. heraldik, genealogi og personalhistorie, lokalhistorie, ridderordener, og adels- og fyrsteslægter. Fire gange om året udsendes tillige et mindre katalog med nyanskaffelser, såvel nye publikationer som antikvariske, ordnede efter sprog/udgivelsessted. Katalogerne sendes gratis til kunder.

Boghandelen kan kontaktes på denne adresse: Heraldry Today, Parliament Piece, Ramsbury, nr. Marlborough, Wiltshire SN8 2QH, England, United Kingdom. Boghandelens

telefonnummer er 01672-520617, mens dens telefaxnummer er 01672-520183. Til stor glæde for mange, heriblandt undertegnede, kan man nu også bestille bøger fra Heraldry Today via internettet. Boghandelens hjemmeside er placeret på adressen: www.heraldrytoday.co.uk, eller man kan sende elektronisk post til: heraldry@heraldrytoday.co.uk. Bøger ankommer typisk efter ca. 10 dage.

Peter Kurrild-Klitgaard

Memento Mori

Heraldikken har fra først af været tegn på livsglæde og stolthed. Det kan ikke undre, at disse heraldiske følelser måtte fremkalde modsigelse i senmiddelalderen - en periode, hvor man i høj grad var optaget af denne verdens forkrænelighed. Nu var heraldikken en så integreret del af senmiddelalderens liv, at selv de gejstlige ikke kunne undvære den. Alligevel fandt man plads til en stille kritik. Blandt de mange fantasivåbener begynder døden at optræde med et kranium som våbenmærke, og Christi lidelsesinstrumenter blev gengivet i det våbenskjold, man tillagde ham. Christi våben blev anvendt også i helt officielle sammenhænge, som det f.eks. kan ses i den kendte våbenfrise fra Erik af Pommerns tid på Kronborg. At Frelserens våben - som det også ses i danske kirker - blev udstyret med et udvalg torturinstrumenter, var en tankevækkende modsætning til den forherligelse af krigen og dens værktøj, som normalt knytter sig til heraldikken. Meditationen over Christi våben fandt vej ind i danske bønnebøger som en del af den udbrede dyrkelse af hans ydmyghed og lidelse.

Også på gejstlige gravsten fra middelalderen genfinder vi lidelses- og dødsymbolikken i en heraldisk ramme. Ole Andersen, der var kanik i Roskilde, døde i 1527. På et bånd, der slynger sig over hans gravsten, ses tre våbener:

et skjold med kalk og oblat under Guds fremstrakte hånd samt afdødes initialer, et skjold med tornekronen og de tre nagler, og et skjold med et dødningehovede. At der ikke blot var tale om en upersonlig udsmykning af graven, fremgår af det segl, Ole Andersen benyttede i levende live. Det viser nemlig - i et skjold - tornekronen og naglerne.

Ubehaget ved den forfængelige heraldik var ikke tavs. Der blev også sat ord på. I sin bog *The Supplication of Souls*, fra 1529 lader Thomas More således sjælene i skærsilden klage over, at nogle af dem - i stedet for at koncentrere sig om at være bodfærdige og gode kristne, mens de var i live - har bekymret sig om, hvordan de kunne få en flot begravelse. Det vigtigste for dem havde været, hvordan de kunne få herolder ved båren, få deres hjelme udstillet og deres våbenskjolde hængt op, selvom ingen af deres forfædre havde båret rustning eller haft et våbenskjold. Thomas Mores nære ven, Erasmus af Rotterdam betoner i sit fyrstespejl, at kongens våbenskjold skal være ham en anledning til eftertanke: Han skal bestræbe sig for at ligne sine forfædre, hvis de har været gode. Ellers skal han søge at overgå dem i dyd og godhed. Erasmus' bog blev oversat til dansk af Paul Helgesen som "En kristen Fyrstes lære". Endnu stærkere kommer forbeholdene mod heraldikken til udtryk i et dansk digt, som findes i Paul Helgesens optegnelsesbog:

Når ædlinge skræpper af slægt, hjelm og skjold,
af rigdom og magt og megen vold,
da tænk du på den evige ve
og hold deres hovmod for spot og spe.

Kritikken var, som man fornemmer, ikke af rent religiøs natur. Den indeholdt også et element af social indignation.

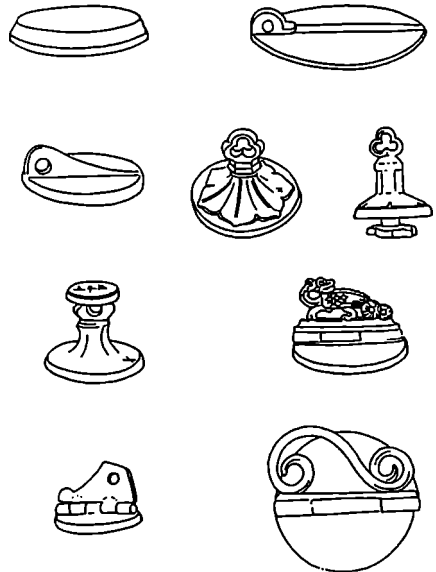
Bertil A. Frosell

NORMA-projektet.

Inventering av sigillstampar

I februari 1997 öppnades en utställning *Beseglat och bestyrkt* i Stockholms medeltidsmuseum (SMM). Den hade arrangerats i samarbete med Riksarkivet i Stockholm; utställningen är byggd som en vandringsutställning och visas nu i tur och ordning i Norge, Finland och Danmark.

Vår avsikt är att belysa det medeltida sigillet, dess juridiska, historiska och konsthistoriska betydelse och därmed fästa blicken på ett viktigt men hittills ganska försummat historiskt källmaterial. I samband med öppnandet hölls ett seminarium i SMM:s lokaler under ledning av professor Göran Dahlbäck vid Stockholms universitet. Här togs initiativ till en *inventering av de i Norden bevarade medeltida sigillstapparna*, d v s de redskap med vilka sigillavtrycken under de bevarade dokumenten gjorts.

Teckning av Bengt Händel ur *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*.

För ändamålet har bildats en samnordisk grupp, NORMA (= Nordisk Matrice-register), under ledning av museumsinspektör Michael Andersen i Roskilde och med ledamöter även från Sverige, Norge och Finland. Målet är att till sommaren 1999 då utställningen når sin sista station, museet i Roskilde, kunna redovisa resultatet av inventeringen i någon form av register eller trycksak.

Denna inventering pågår nu: Museer och andra institutioner har fått enkäter att besvara. Stamparna kan ha haft skiftande utseende. Några exempel visas här. Också signetringar från tiden före 1550 är av intresse.

Sigillstamper kan emellertid finnas även i privata samlingar. Vi hoppas på detta sätt få kontakt med personer som själva äger en eller flera medeltida stamper eller som känner någon som kan tänkas ha material av denna typ i sina gömmor. Det är viktigt att det planerade registret blir så fullständigt som möjligt!

Undertecknad tar emot såväl uppgifter som frågor angående medeltida sigillstamper och signetringar:

Clara Nevéus, Statsheraldiker vid Riksarkivet i Stockholm, telefon 08/737 6441, adress: Box 12541, S-102 29 Stockholm, E-post: clara.nevus@riksarkivet.ra.se

Kongres i Torino

Den 23. internationale kongres for genealogi og heraldik fandt sted den 21. - 26. september 1998 på statsarkivet i Torino og bød deltagerne på store skønhedsoplevelser i og uden for byen. Torino bærer stadig et umiskendeligt præg af at have været hovedsæde for huset Savoyen. Som dansker lægger man mærke til det hvide kors i rødt i savoyernes våben. Endnu i dag fører regionen Piemonte dette mærke. Savoyernes kors kendes fra 1200-tallet og er et udtryk for, at

greven af Savoyen i sin tid blev den romersk-tydske kejsers vikar. Grevekronen over Torinos talende våben, en tyr, genfinder man på de gamle lanterner i de mange, elegante arkader, der er så karakteristiske for byen.

Kongressens tema var "identitet". Det giver unægtelig plads for mange foredragsemner, hvad programmet da også viste. Der var rigeligt med italienske foredrag. For første gang i de genealogisk-heraldiske kongressers historie anvendtes simultantolkning. Flere af de kendte heraldikere i andre lande kom dog også til orde, f. eks. franskmændene Michel Pastoureau (talende våbener) og Michel Popoff (mønter og våbener), ungarenen Ivan Bertényi (kilder til ungarsk heraldik), englænderen Cecil Humphery-Smith (værdien af engelske herolders optegnelser), canadieren Claire Boudreau (heroldernes skrifter og historien), østrigeren Franz-Heinz von Hye (de bayerske grever af Andechs), schweizeren Günter Mattern (national identitet eksemplificeret ved Basel-Land og Basel-Stadt samt Schweiz i forhold til Det Hellige Romersk-Tyske Rige), belgieren Roger Harmignies (det belgiske kongehus) og luxemburgeren Jean-Claude Loutsch (Flandern). Den canadiske chefferaldiker Robert Watt og en amerikaner, David Appleton, holdt begge foredrag om den triste tendens til at bruge logo'er i stedet for våbener. To deltagere fra Finland, Henrik Degerman og Herdis Modeen, holdt genealogiske foredrag om hhv. adelskalenderen og kvindelinjer. Marianne Sandels fra Sverige lagde sammen med amerikaneren Judith Prowse Reid op til en diskussion om kilder til lokal historie, genealogi og heraldik på internettet. Selv talte jeg om de danske kongers titler "De Venders og Gothers" og de våbener, der var forbundet dermed. Norge og Sverige var talstærkt repræsenteret blandt de heraldiske deltagere.

Kongressen afvikledes med italiensk charme og nonchalance. Der var ekskursioner til en række højt seværdige slotte i Torinos omegn, hvor ejerne selv viste omkring. På Castello della Manta var væggene dækket af freskomalerier fra 1400-tallet med de såkaldte ni helte og ni heltinder med tilhørende fantasivåbener. På statsarkivet vistest en prægtig heraldisk udstilling, hvortil der foreligger et overdådigt illustreret katalog på 300 sider. Kongressen sluttede fornemt med banket og bal på savoyernes imponerende jagslot Stupinigi tegnet af barokarkitekten Filippo Juvarra. Næste kongres afholdes i år 2000 i Besançon.

Nils G. Bartholdy

Jämtlands landskapsvåpen

I både C.G.U. Scheffers bok *Svensk vapenbok för landskap, län och städer* (Stockholm 1967) og i Clara Nevéus og Bror Jacques de Wærns *Ny svensk vapenbok* (Stockholm 1992), gjengis Jämtlands våpen som "en i blått fält gående älg av silver med med en lyftande falk på ryggen och i posten åtlöjld av en vänstervänd, upprest hund, båda av guld" i henhold til fastsettelse av 23. mai 1935.

Dette landskapsvåpen er i tråd med det segl som iflg. Nevéus hadde blitt fremstilt i København av den danske guvernør i 1635. Det ble tatt i bruk som landskapsvåpen i forbindelse med Karl X Gustavs død og begravelse vinteren/våren 1660. Nevéus refererer til Jämtlands middelaldersigill hvor det norske riksvåpen inngår (se ill. 1), og fortsetter videre "...huvudmotiv var emellertid det norska riksvapnet, så det var olämpligt som utgångspunkt för ett svenskt landskapsvapen - om man ens kände till att det fanns...".

Jeg kan trolig avklare Clara Nevéus forbehold ovenfor m.h.t. det gamle norske lensvåp-

III. 1.

net/landskapsvåpen. På et kart over Sverige som for øyeblikket befinner seg hos Damms Antikvariat i Oslo, gjengis landskapsvåpenene til Hälsingeland, Medelpad, Ångermanland og Botnia ((Väster)botten) over beskrivelsen av området kartet dekker. Ved siden av denne kartouchen står landskapsvåpenet for Jämtia (Jämtland) og øverst i venstre hjørne våpenet til Västerbotten.

Kartet er utferdiget for Gabriel Bengtson Oxenstierna (hvis våpen står på kartet), og trykt som kobberstikk, håndkolorert hos Blauc i Amsterdam 1660. Våpenene kan gjenkjennes blandt de gjengitte tegningene av landskapsvåpen i *Ny svensk vapenbok* s. 34 (handskrift i Det Kongelige Biblioteket, datert til "troligen från 1570-talet"). Interessant på kartet er blandt annet at av de gjengitte våpen har Hälsingeland en rangkroner som viser Hälsingelands status som hertugdømme i motsetning til de øvrige norrlandske landskap som betegnes som grevskap slik rangkronene over våpnene viser. Spesielt interessant er at Jämtlands våpen er gjengitt nesten som det gamle norske middelaldersigillet med det norske riksvåpen som hovedmotiv.

bare at her er skjoldholderer og støttefigurer med i selve skjoldet (se ill. 2). Dessuten er de to menneskene som holder riksvåpnet blitt byttet ut med løver. De to bueskytterne bak menneskene er imidlertid beholdt bak løvene i kartets våpenskjold. En annen endring er at den borden rundt skjoldet som opptrer i middelaldersigillet er fjernet fra kartets versjon slik at det norske

riksvåpen fremstår uten noen brisering. Vi har med andre ord her belegg for at svensk samtid ikke bare kjente til Jämtlands middelaldersigill, men faktisk brukte det som våpen for Jämtland. Dette var så sent som 25 år efter freden i Brömsebro hvor Jämtland ble avstått til Sverige av Danmark-Norge.

Kaare Seeberg Sidselrud

III. 2.

Heraldisk litteratur siden sidst

Svenska ordensväsendet 250 år

Per Nordenvall (red): *Kungliga Serafimerorden 1748-1998*. Kungl Maj:ts Orden, Stockholm 1998. Kvarter, klotband m skyddsomslag, 654 sidor, rikt färgillustrerad. Pris 600 SEK (hos KMO), högre bokhandelspris.

Livrustkammaren. Journal of the Royal Armoury 1997-98. Oktav, häftad, 128 sidor. Pris: 80 SEK. Tom C Bergroth: "En egen Svensk Riddare-Orden". Kring instiftandet av ett ordensväsende i Sverige år 1748. Christian Thorén: Upptäcksresanden Sven Hedins ordenstecken i Kungliga Livrustkammarens samlingar.

År 1998 är Stockholm Europas kulturhuvudstad med alla möjliga mer eller mindre kulturella manifestationer. En av de mer kulturella var det svenska ordensväsendets 250-årsjubileum, även om detta givetvis inte var något som kulturhuvudstadsårets organisationskommitté hade i tankarna. Glädjande nog uppmärksammas de svenska riddarordnarna kanske nu mer än någonsin, trots att de i praktiken varit vilande sedan 1975. Nu till deras 250-årsjubileum har en länge emotsedd bok utkommit över alla serafimerriddare genom tiderna med vapnen avfotograferade i färg. *Kungliga Serafimerorden 1748-1998* är ett imponerande verk, både innehållsmässigt och typografiskt, som Per Nordenvall med medhjälpare har all heder av. Efter ett företal av Konung Carl Gustaf, ordnarnas stormästare, följer tre kapitel: det första om olika belöningssystem i allmänhet och det svenska i synnerhet av Fredrik Löwenhielm, det andra om Serafimerstamboken av

Per Nordenvall och det tredje om serafimer-sköldarna av Bengt Olof Kälde. Huvuddelen av boken upptas av en biografisk matrikel över alla serafimerriddare, uppdelad i 12 flockar, en för varje kung. Varje uppslag har fyra biografier på vänstersidan och motsvarande sköldar avfotograferade på högersidan. Boken avslutas med ett kapitel om Serafimermedaljen och en förteckning över dess medaljörer och med en förteckning över ämbets- och tjänstemän vid KMO genom tiderna samt en sammanfattning på engelska av Eric Bylander. Boken är bunden i Serafimerordens färger, svart klotband med silvertryck.

Något som kan beklagas av en heraldiker är att blasoneringar inte registreras och därmed inte heller förekommer i boken. Det hade varit intressant att få en beskrivning av innehålllet i universitetskansler Arthur Thomsons ovanliga vapen (736) med fyra bjälkar eller snarare bjälkvis lagda kavlar, uppenbarligen bildade av skenor till fyra olika doktorsringar (förmodligen Lunds universitets fyra fakulteter). En av sköldarna (384 Kejsar Maximiliano I av Mexico) har dessutom mörknat så kraftigt att den blivit oläslig.

I de fall skölden inte blivit uppmålad förekommer en tom rektangel i väntan på eventuell framtida uppmålning. Därvid föreligger en intressant distinktion: vissa saknar nämligen även denna rektangel och har anmärkningen "Målas ej" (till skillnad mot "Ej målad"). Detta gäller de ur matrikeln avförda prinsarna Sigvard, Lennart och Carl Johan samt Mussolini och Ceaușescu. (För prins Carl Bernadotte och Henning Hamilton var vapnen

redan uppmålade, då de avfördes ur matrikeln.) Fyra serafimersköldar är märkligt nog uppmålade, dock utan vare sig vapen eller namnchiffer (blanka sköldar): 365 Edouard Thouvenel, 372 Fredrik Stang, 463 Jules Grévy och 464 Ludvig Almqvist. Det är möjligt att avsikten varit att senare komplettera med sköldinnehållet.

Detta praktverk är givetvis ett måste för den heraldiskt intresserade, som där kan gotta sig åt omkring 775 vapenbilder och jämföra olika heraldiska stilar och tidsepoker. Vapenmålarlistan omfattar 12 namn alltifrån Johan Pasch 1764-1767 till Bengt Olof Kälde sedan 1984. Nestorn i sammanhanget var den legendariske David Friefeldt 1914-1978, som målade inte mindre än 169 nya serafimervapen. Numera målas endast skölden, omgiven av serafimerkedjan respektive bandet för ledamöter, samt eventuellt förekommande rangkrona och valspråk. Tidigare förekom ofta andra ordens-tecken och vapenmantel. Enda undantagen med vapenmantel från senare år är Kung Baudouin och Kung Hussein av Jordanien, målade 1998 resp 1997, det senare förmodligen beroende på att vapnet närmast består av en trofésamling i stället för en sköld. Det närmast föregående vapnet målat med mantel är Nils Vult von Steyerns från 1960.

Den förste världslige ofrälse svenske serafimerriddaren var fv statsrådet och fd presidenten Gabriel Poppius, som dubbades 1843. Hans borgerliga vapen med ett på en uppslagen bok vilande svärd är till yttermera visso krönt med en adlig krona. Anledningen till detta var väl att man ansåg att ridderskapet var väl så fint som adelskap och en ersättning för detta. Ett av motiven för införandet av ordnarna var just att minska behovet av adlande. Nästa gång det var aktuellt med en världslig ofrälse riddare, dvs då statsrådet Carl Johan Thyselius

utnämndes 1879, blev det emellertid inte någon krona. Prins Carl Philips vapen har Kälde glädjande nog utformat med den gamla svenska sköldtypen med cirkelbågformiga urtag i sköldfoten och de övre hörnen.

En intressant aspekt, som tyvärr inte berörs i boken, är i hur hög utsträckning det före den målade vapenplåten föreligger en av en annan konstnär utformad förlaga. Det som aktualiserar denna fråga är general Olof Thörnells exlibris (se ill.). Detta består av en i fotografer tryckt fotografisk avbildning av serafimervapnet, inte som det föreligger på den av David Friefeldt målade vapenplåten, utan på en av Brita Grep utförd vapenbild, som uppenbarligen slaviskt följts av Friefeldt. I detta fall får alltså Friefeldt dela äran med Brita Grep. Det vore av värde att få veta hur vanligt detta förfarande var.

Tyvärr anges inte den eller de fotografier som fotograferat alla dessa 775 vapenplåtar på ett så förtjänstfullt sätt. Att detta inte är lätt framgår av hur silverytona framstår i bilderna. Skall man vara kritisk ser de alltför aluminiumgrå ut i en del bilder, där även ytojämnheten

framträder, kanske på grund av alltför accentuerat släpljus, medan i andra bilder dessa ytor synes mera vita. Men som sagt, der är inte lätt.

På biografierna har uppenbarligen lagts ned mycket arbete, bl a har vederbörande serafimerriddares karriär och titlar anförts (dock i regel ej akademiska titlar). Då det gäller Prins Carl Philip, som ju var kronprins endast sju och en halv månader (även om vissa menar att titeln kronprins inte kan fräntas honom, utan endast tronföljden), anges sålunda "Prins och Sveriges Arvfurste 1980" och även den märkliga och ifrågasatta titeländringen 1982 till "Prins av Sverige". I Konung Carl Gustafs biografi har dock motsvarande titeländring från "Sveriges Konung" till "Konung av Sverige" icke medtagits.

Denna jubileumsbok kompletteras på ett utmärkt sätt av Tom C Bergroths uppsats i *Livruskammaren 1997-98*. Han redogör där för de svenska ordnarnas tillblivelse. Det var kanslipresidenten Carl Gustaf Tessin som var den egentlige upphovsmannen till ordnarna. Intressant är att ordensväsendet infördes i Sverige, inte av kungen, utan av Sveriges ständer genom riksrådet, som även utnämnde de första tre årens riddare, något som minsann inte kom fram i 1972 års skandalösa utredning, som ledde till nuvarande ordning. Bergroth har haft tillgång till arkivet efter Tessins svåger Johan Gabriel Sack. Inte minst intressant är att ta del av ceremonielet vid de första dubbningsarna. Det enda man saknar i uppsatsen är de ursprungliga statuterna, medan de skilda ändringarna behandlas utförligt. Ett märkligt förhållande är att de första av Bergroth anförda utländska serafimerriddarna saknas i jubileumsboken, nämligen tsarevitj Pjotr Feodorovitj, lantgreven Wilhelm VIII av Hessen-Kassel och arvtåhållaren Wilhelm Karl Henrik Friso av Nederländerna.

Den andra uppsatsen i Livrustkammaren

1997-98 av Christian Thorén ger en ingående skildring av den mångfasetterade Sven Hedin med utgångspunkt från hans stora ordensinnehav (23 svenska och utländska ordnar). Efter hans död tillfördes Kungl Livrustkammaren hans ordenstecken. Hedin hade tilldelats såväl Nordstjärneordens riddartecken som kommandörstecken med briljanter, och dessa tillföll enligt testamentet hans systerdotter med det märkliga tillägget "på det villkoret, att hon låter utföra nöjaktiga kopior med simlitenar att överlämnas til Kungl Livrustkammaren", varför även dessa finns där. Uppsatsen är av stort intresse inte endast för personhistoriker, utan även för faleristiker bl a genom att Hedin var ensam i Sverige om att inneha tre sedan länge upphörda ordnar: brittiska Indiska Imperieorden, Bokharas orden och koreanska orden De Åtta Elementen. Ordenstecknen är avbildade i utsökta färgfotografier av Göran Schmidt.

Lars C Stolt

Nya vapen

Skandinavisk vapenrulla 1997. Kristianstad 1998. Stiftelsen Skandinavisk Vapenrulla, Graagården i Vä, 291 65 Kristianstad. 32 sidor. Pris 160 SEK.

Den senaste årgången av denna 35 år gamla vapenrulla är något tjockare än normalt och innehåller 32 vapen, varav 5 äldre och 27 nyantagna. Av de publicerade vapenbilderna är 15 tecknade av Jan Rancke, 6 av Kåre Norwald Eikeland, 4 av Davor Zovko och 1 vardera av Christer Bökwall, Tor Flensmark, Gert Grotte, Zlata Lavrova, Reijo Helläkoski samt vapenantagarna Per Grönlund och Jens Eittrup Svenborg Kirkbro. I åtminstone tre av vapenbilderna har schablon använts (jag förmodar att, när det anges "original:", avses att man utnyttjat en tidigare vapenbild som förlaga). Som vanligt står Ranckes bilder i en klass för sig.

III. 1.

Två biskopsvapen publiceras: ärkebiskopen K G Hammars och den första kvinnliga biskopen Christina Odenbergs (ill 1). Det senare har Lunds stifts vapen och hennes personliga vapen i en kvadrerad oval damsköld. I hennes personliga vapen (blått, vari en åsna av silver, stående på ett treberg och under en stjärna, allt av guld) är åsnan uttryck för fredsvilja och ödmjukhet och villigheten att anspråkslöst stå till Kristi tjänst, och stjärnan skall föra tankarne till Maria och födelseundret i Betlehem. Berget skall associera till Oljeberget och Oden-

berg. Jag får erkänna att, då jag första gången såg Odenbergs vapen och innan jag såg blasoneringen, jag gjorde den reflektionen att den där hästen ju ser ut som en åsna. Hon har ju gjort sig känd som hästägare och tävlingsryttarinna.

Då man ser vapen Sandberg (ill 2), undrar man hur små prickarna får vara för att kallas rundlar. Vapen Bramstång (ill 3), som är delvis talande genom att kresten upptar en bramstång, dvs den översta eller näst översta, bramrarna uppbärande delen av en skeppsmast, aktualiserar frågan om enskild person får föra svensk örlogsflagga i sitt vapen. Visserligen innehåller diverse äldre adelsvapen örlogsflaggor, men där rör det sig om av konungen förlånade, i regel sjömilitära bragdvapen, och saken är i högsta grad diskutabel.

Många av vapnen är tilltalande, men några är mindre tilltalande och ett par undrar man hur redaktionen har kunnat släppa igenom. Som vanligt innehåller blasoneringarna en del oöverensstämmelser med vapenbilden och felaktiga facktermer. Exempel på det förra är Wedckull (bardisan i blasoneringen och hille-

III. 2.

III. 3.

bard i bilden), Jensen (mantuanskt patriarkkors i blasoneringen och georgskors i bilden) och Nyström (naturfärgad tallkotte i blasoneringen och röd tallkotte i bilden) och på det senare är Sjöholm ("upprullat råsegl" i stället för beslaget råsegl), Ahlberg (rep med tre synliga "vindlingar" i stället för dukter) och Enqvist ("halvmåne" i stället för månskära). Trots allt är ju blasoneringen avgörande för vapnets innehåll, varför stor omsorg bör läggas ned på en korrekt nomenklatur; framförallt skall den vara entydig. (Varför envisas redaktionen för övrigt med att kalla det som på rikssvenska heter kvarnjärn för "möllejärn", samtidigt som termen kvarnhjul används i t ex vapen Wuolijoki?) Även om vapenrullan skall spegla ett faktiskt vapenbruk, även om detta inte alltid är fördömligt, bör själva presentationen vara så korrekt som möjligt.

Lars C Stolt

Svenska kommunvapen

Eric Bylander: *Kommunvapenrätt. En studie av det svenska rättskyddet för officiella symboler med särskild inriktning på kommunala vapen*. Uppsala 1998. Häftad, 92 sidor + IV plansch. Pris: 100 SEK. Rekvideras genom inbetalning av beloppet på postgiro 730509-1436, Eric Bylander.

Vapenrätten är en i stor utsträckning förbjuden del av både heraldiken och känneteckensrätten. Det är därför glädjande att Eric Bylander ägnat detta ämne ett examensarbete i förvaltningsrätt för 20 poäng. Bylander studerar det skydd som kommunvapen har i Sverige med hänsyn till vapenskyddslagen, varumärkeslagen och mönsterskyddslagen. Han konstaterar att skyddet för ett kommunvapen är väldigt begränsat och att kommunens tillstånd endast krävs för vapnets användning som

varukännetecken i näringsverksamhet. All annan användning är oreglerad. Detta tycks de flesta kommuner inte vara medvetna om, utan tror att de har ett större skydd än de verkligen har. Detta tar sig bl a uttryck i att ansökningar som inkommer till kommunerna om användningar av vapen som t ex dekor på varor eller souvenirer behandlas i stället för att avvisas såsom icke tillståndspliktiga. I studien föll endast 6,5 % av alla ansökningar inom det skyddade området.

Det svaga skydd som kommunala vapen idag har i Sverige har sin parallell i den svaga ställning som de heraldiska myndigheterna Statsheraldikern och Riksarkivets heraldiska nämnd har gentemot Patentverket vid registrering av kommunvapen. Dessa heraldiska organ skall visserligen yttra sig över ansökningarna om registrering av kommunvapen, men detta är meningslöst, eftersom Patentverket inte anser sig ha rätt att ta hänsyn därtill (!). Inte ens symboler som inte är vapen förvägras registrering.

Bylanders avhandling påvisar behovet av en skärpning av vapenskyddslagen, kanske så, att inte endast användningar som varukännetecken blir tillståndspliktiga. För att höja status hos och respekten för kommunvapen bör i anslutning till vapenskyddslagens skärpning registreringsförfarandet för kommunala vapen skärpas från heraldiska synpunkter, så att enbart korrekt heraldik registreras och sådana kvasivapen som Grästorps, Strömsunds och Uppsalas åtminstone inte sanktioneras genom registrering. I detta sammanhang kan man ifrågasätta om inte användandet av murkrona över kommunvapen inte endast kunde tillåtas utan även förbehållas kommunala myndigheter. Det gamla stadsbegreppet finns ju inte kvar, även om benämningen fortfarande användes.

Lars C Stolt

Skotske klaner

George Way of Plean & Romilly Squire, red.: *Scottish Clan & Family Encyclopedia*. Glasgow: HarperCollins, 1994. 512 pp. £30. Illustrationer af Romilly Squire, Don Pottinger m.fl. Fås hos Heraldry Today.

I gennem de seneste årtier er interessen for skotske og irske klaner vokset betydeligt. Episke filmdramaer har beskæftiget sig med højlandslivet. Skotske kilt-stoffer, "tartans", er blevet hvermandseje, o.s.v. Som en naturlig følge heraf er der også dukket talrige bøger op om emnet, og mange har formodentlig stiftet bekendtskab med Robert Bains udmærkede, lille håndbog *The Clans and Tartans of Scotland*, og nogle måske også med heraldikeren Sir Iain Moncreiffe of that Ilks *Highland Clans*.

Den seneste større af en lang række bøger om klanerne er dette leksikon, udgivet med officiel støtte fra *The Standing Council of Scottish Chiefs*, og den må uden sammenligning betegnes som den bedste af alle foreliggende. Det er ihvertfald den, der på samme tid kommer rundt i flest hjørner - genealogi, heraldik, socialhistorie, kilter og kutyme - og samtidig ikke er hverken for meget for fagspecialisten eller for meget for turisten i lufthavnen. Samtidig er det vistnok første gang, at samtlige skotske klaner og ledende familier er behandlet samlet på ét sted.

Bogen er bygget op omkring seks større hovedafsnit, samt et appendix med en række bilag og noter. I indledende hovedafsnit på hver ca. ti sider beskrives hovedtrækkene i klanernes historie, hierarkiske struktur, traditionelle klæde- og dragt og heraldik. Det væsentligste hovedafsnit er 282 sider med en artikel om hver af de p.t. 137 klaner, hvis overhoveder er medlemmer af *The Standing Council of Scottish Chiefs*. I hver enkel artikel behandles klanens historie ganske indgående, og denne er ledsaget af en blasonering

af våbenet for klanhøvdingen (d.v.s. overhovedet), samt - hvis sådanne findes - dennes motto, krigsråb, skjoldholdere, emblema (*badge*), plante-emblema, standart (*standard*), *guidon* og *pinsel*. (De sidste to er heraldiske faner, som idag kun anvendes af skotske klanhøvdinge, og som der ingen betegnelse findes for på dansk.) Hver artikel er tillige ledsaget af en gengivelse af klanens *bonnet badge*, d.v.s. (som regel) hjelmtegn fra klanhøvdingens våben omgivet af et bælte med motto, således som det kan benyttes af alle våbenførende klanmedlemmer på deres traditionelle hat. I alle de tilfælde hvor klanen har en særskilt kilt, er dennes mønster også gengivet. I mange tilfælde indeholder artiklen også en farvegengivelse af klanhøvdingens standart, og i en del tilfælde også en sort-hvid tegning af dennes fulde våben.

Bogens næstvigtigste hovedafsnit er 130 sider med lidt kortere artikler om de 202 klaner og familier, som har våben indregistreret hos den skotske statslige heraldiske myndighed, *Lord Lyon Office* og dets *Register of All Arms and Bearings in Scotland*, men hvis overhoveder af den ene eller anden grund ikke er medlemmer af sammenslutningen, f.eks. fordi klanen ikke p.t. har noget formelt anerkendt overhoved, eller fordi de er *Lowland* familier snarere end *Highland* klaner.

Man får gennem bogen klart et indtryk af Skotlands brogede historie. For det er så langt fra alle klanerne, som er skotsk-keltiske i deres oprindelse. Nogle er ganske vist gamle skotske og piktske dynastslægter (f.eks. MacMillan), men andre er irske (f.eks. MacNeil), walisiske (Wallace), engel-sachsiske (f.eks. Swinton), franske (Fraser og Stewart), normanniske (f.eks. Bruce, Hamilton og Sinclair), eller flamske (f.eks. Fleming og Sutherland). Som skandinaver er det særligt morsomt at bemærke, hvor relativt mange af de skotske klaner, som udle-

der deres herkomst fra norske eller danske vikingere. Dette gælder bl.a. Gunn og MacLeod, samt - måske - MacIver.

Værket giver også en god indsigt i, hvor levende klanbegrebet er den dag idag. Mens den moderne verden har betydet, at klanernes politiske og sociale rolle er udspillet, så lever deres kulturelle rolle videre - og måske stærkere end nogensinde. Overraskende vil det formodentlig være for mange at lære, at der fortsat kommer "nye" klaner til, d.v.s. at skotske familier, som hidtil ikke har været anerkendt som klaner, kan opnå klanstatus. Dette er f.eks. tilfældet med den slægt, som den nu afdøde skotske heraldiker Robert Gayre of Gayre and Nigg tilhørte.

Set med heraldiske øjne er det derfor interessant at læse, hvor systematisk og levende de skotske klaners heraldik anvendes den dag idag. Æstetisk må man også særligt fremhæve de afbillede standarter, som i de fleste tilfælde er udført af den nu afdøde skotske heraldiker Don Pottinger, hvis lette, men smagfulde, stil mange vil huske fra hans og Sir Iain Moncreiff's of that Ilks kendte *Simple Heraldry*.

Den eneste beklagelse, som man som heraldiker kan have overfor dette imponerende værk, er, at det er meget få artikler, der er forsynet med selve klanhøvdingens egentlige våben. Årsagen kan måske være, at det ville have været meget ressourcekrævende at indsamle eller alternativt nytte alle de relevante våbener. Hver artikel indholder da også en blasonering af klanhøvdingens våben, og i mange tilfælde også en gengivelse af hans standart, men synd er det, at der ikke er flere. Der findes allerede udgivne samlinger af blasoneringer af de skotske klaners våben, men en komplet samling af gengivelser findes - mig bekendt - kun i arkiverne i *Lord Lyon Office* og på plakaten/kortet *Scotland of Old*. Faktisk kan mange klanvåbener kun findes dér.

Er man interesseret i at lære mere om de skotske klaner og disses heraldik, og skal man kun købe én bog, så er dette bogen. (Bogen er iøvrigt for nylig kommet i en meget komprimeret og billig pocketudgave.).

Peter Kurrild-Klitgaard

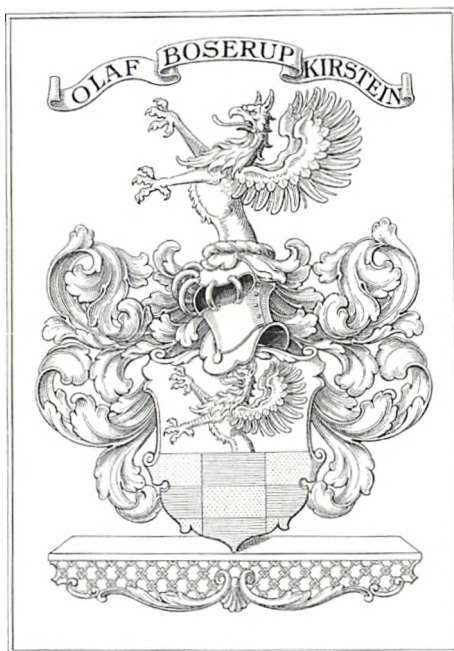
Olaf Kirstein

7.5. 1908

—
29.12. 1997

Et af vort selskabs ældste og mest trofaste medlemmer, læge Olaf Kirstein er afgået ved døden efter et langt liv, der i høj grad stod i heraldikkens tegn. Kirstein var i en årrække formand for det gamle danske Selskab for Heraldik og Sfragistik, der indgik i Societas Heraldica Scandinavica, da det blev stiftet i 1959. Som en symbolsk handling overrakte han under den stiftende generalforsamling formanden for det nye selskab, Ernst Verwohlt det opløste selskabs kassebeholdning. Kirstein var medlem af vort selskabs styrelse fra 1959 til 1964 og var 1961-64 den første leder af selskabets Københavns-afdeling.

Størst fortjeneste har Olaf Kirstein imidlertid indlagt sig ved sammen med Ole Rostock at have oprettet "Den danske borgerlige Herold", et uhyre stort kartotek, ja i virkeligheden to kartoteker, hvoraf Rostock bestyrede den heraldiske del, mens Kirstein havde ansvaret for den alfabetiske. Ole Rostocks del af herolden blev af hans efterladte overdraget til det danske Rigsarkiv, og det samme er nu sket med Kirsteins del. For den heraldiske interesse-rede offentlighed betyder det, at et uforglemmeligt hjælpemiddel til bestemmelse af borgerlige våbener nu bliver alment tilgængeligt. Rostocks og Kirsteins livsværk

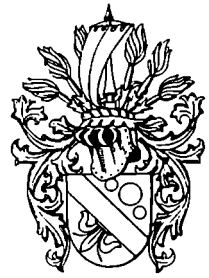
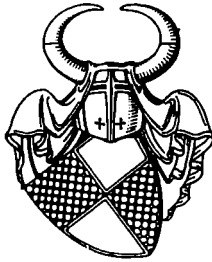
F. BRITZ

vil hermed få den placering det fortjener, og vi må være familierne taknemmelige for denne disposition.

Olaf Kirstein var en flittig deltager i Københavns-afdelingens arrangementer, selv da han kom op i årene og blev svagelig. Mange vil fra disse have et indre billede af de to ældre herrer, Rostock og Kirstein, i færd med at udveksle sedler til deres kartoteker. Vi husker ham også som den der altid efter et foredrag fremkom med relevante kommentarer eller spørgsmål. Ved en enkelt lejlighed holdt Kirstein selv et foredrag om en af sine specialinteresser inden for heraldikken: det heraldiske ex libris.

Med Olaf Kirsteins død har Heraldisk Selskab og dens Københavnsafdeling mistet et medlem, som både fagligt og personligt var højt værdsat.

Allan Tønnesen

Ældre numre af HERALDISK TIDSSKRIFT, HERALDISKE STUDIER, SHS-slips og SHS-blazer-badges (back-numbers of Heraldisk Tidsskrift, publications on heraldry, the SHS-armorial tie and blazer-badges, for sale):

Følgende numre kan stadig købes: 4, 21, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49-50 (jubilæumsskriftet), 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74 - Pris pr.stk. kr. 70, nr. 49-50 dog kr. 300.

Register til Heraldisk Tidsskrift, bind 5, nr. 41-48. Kr. 10.

Register til Heraldisk Tidsskrift, bind 7, nr. 61-70. Kr. 20.

Heraldiske Studier nr. 1. Knud Prange: Våbenanetavlen. Kr. 40.

Heraldiske Studier nr. 2. J.C. Bille Brahe: Gravmindernes Vidnesbyrd. Kr. 50.

Heraldiske Studier nr. 3. Ole Rostock: Nøgle til 808 skandinaviske skjoldholdere. København 1990. Kr. 60.

Heraldik i Norden = Heraldisk Tidsskrift nr. 49-50. Kr. 300.

SHS-slips I. Clubtie I (darkblue, w/ coat of arms in colour). Kr. 100. Udsolgt.

SHS-slips II. Clubtie II (darkblue, strewn w/small coats of arms.) Kr. 150.

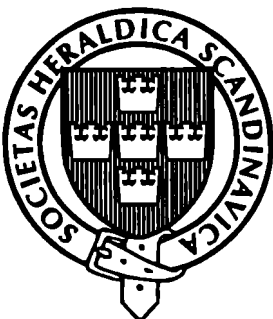
SHS-blazer-badges, finest goldbraid and colours. Kr. 100.

Alle priser er excl. porto (all prices in Danish kroner and excl. postage).

Bestillinger stiles til (please send your order to):

SEKRETARIATET

Bernhard Bangs Allé 8, 2-54, DK-2000 Frederiksberg, Danmark

SHS-slips samt blazer badge.

SHS club-ties as well as blazer badge.

HERALDISK TIDSSKRIFT

Udgives af *SOCIETAS HERALDICA SCANDINAVICA*, hvis medlemmer modtager det gratis. Tidsskriftet udkommer med to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 225. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte. Heraldisk Tidsskrift kan ikke købes i løssalg.

Redaktør

Cand.mag. Poul greve Holstein, Bergreensgade 56, DK-2100 København Ø, Danmark.

Redaktionsudvalg

Riddarhusgenealog Henrik Degerman, Irjala Gård, SF-034 00 Vichtis, Finland.
Tandlæge Per Hougaard, Bülowsvej 5 B, 2. sal, DK-1870 Frederiksberg C, Danmark.
Adjunkt, Ph.D. Peter Kurriid-Klitgaard, Nørre Søgade 39, 3. sal, DK-1370 København K, Danmark.
Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.
Patentkonsult Lars C Stolt, Birger Jarlsgatan 113 A, 4tr, S-113 56 Stockholm, Sverige.
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, DK-4000 Roskilde, Danmark.

Skrivende medarbejdere i Heraldisk Tidsskrift nr. 78

Arkivar, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark.
Forskningskoordinator, cand.scient. Steen Clemmensen, Bybæpark 36, DK-3520 Farum, Danmark.
Byretsdommer, cand.jur.et art. Bertil A. Frosell, Bülowsvej 30 A, DK-1870 Frederiksberg C, Danmark.
Adjunkt, Ph.D. Peter Kurriid-Klitgaard, Nørre Søgade 39, 3. sal, DK-1370 København K, Danmark.
Statsheraldiker, fil.dr. Clara Nevéus, Riksarkivet, Box 12541, S-102 29 Stockholm, Sverige.
Førstebibliotekar, cand.real. Harald Nissen, Dalen hageby 54, N-7000 Trondheim, Norge.
Cand.mag. Kaare Seeberg Sidselrud, Bygdø Allé 127A, N-0273 Oslo, Norge.
Patentkonsult Lars C Stolt, Birger Jarlsgatan 113 A, S-113 56 Stockholm, Sverige.
Antikvar, cand.mag. Allan Tønnesen, Ålholmvej 78, DK-2500 Valby, Danmark.
Forfatter Bent Østergaard, Rundvangen 6, DK-2605 Brøndby, Danmark.

Societas Heraldica Scandinavica

Stiftet 1959 i København, er samlingspunktet for alle heraldisk interesserede i Danmark, Finland, Island, Norge og Sverige. Heraldisk Selskab har styrelsesmedlemmer i alle de nordiske lande, og foruden Heraldisk Tidsskrift udsender det skriftserien *Heraldiske Studier*.

Heraldisk Selskabs styrelse

Arkivar, seniorforsker, cand.phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, DK-1218 København K, Danmark (næstformand).
Afdelingschef, fil.kand. Tom C. Bergroth, PB 675, SF-20101 Åbo, Finland.
Advokat Hans Cappelen, Olav Vs gate 1, N-0161 Oslo, Norge.
Forskningskoordinator, cand.scient. Steen Clemmensen, Bybæpark 36, DK-3520 Farum, Danmark.
Cand.mag. Poul greve Holstein, Bergreensgade 56, DK-2100 København Ø, Danmark (redaktør).
Adjunkt, Ph.D. Peter Kurriid-Klitgaard, Nørre Søgade 39, 3. sal, DK-1370 København K, Danmark.
Civilingeniør, cand.polyt. Bo Møller, Bækkeskovvej 23, DK-2700 Brønshøj, Danmark (kasserer).
Statsheraldiker, fil.dr. Clara Nevéus, Riksarkivet, Box 12541, S-102 29 Stockholm, Sverige.
Departementschef Birgir Thorlacius, Bólstaðarhlíð 16, IS-105 Reykjavík, Island.
Antikvar, cand.mag. Allan Tønnesen, Ålholmvej 78, DK-2500 Valby, Danmark (formand).
Forskningsassistent, cand.phil. Susanne Vogt, Bernhard Bangs Allé 8, 2-54, DK-2000 Frederiksberg, Danmark (sekretær).